

Naar een evenwichtige collectieve sector

De theorie van de collectieve sector vormt in de economische wetenschap nog altijd een achtergebleven gebied. Twee weken geleden betoogde ik op deze plaats dat met het onderzoek naar de effectiviteit van het overheidsbeleid nog nauwelijks een begin is gemaakt 1), nu beweer ik hetzelfde van het onderzoek naar de factoren die de ontwikkeling van afzonderlijke overheidsuitgaven en daarmee van de collectieve sector in haar geheel bepalen. Weliswaar is het vraagstuk van de ontwikkeling van de collectieve sector altijd een omstrede en in de belangstelling staand onderwerp geweest, maar blijkbaar is het denken over dit onderwerp in hoge mate als het specifieke ambacht van politici en niet dat van economen beschouwd.

Uiteraard horen beslissingen inzake de collectieve sector ook bij politici thuis. Het optreden van de overheid raakt immers op velerlei wijze het welzijn van de burgers waar het politici uiteindelijk toch allemaal om te doen heet te zijn. Maar wetenschapsbeoefenaars kunnen wel eens heel anders tegen zaken aankijken dan politici. Zij speuren naar „objectieve” factoren die ontwikkelingen op lange termijn kunnen verklaren, terwijl de positie van politici met zich brengt dat zij zich richten op subjectieve voorkeuren van burgers (kiezers) die veel meer diffuus van aard zijn.

Ik maak dit onderscheid tussen de politieke en de wetenschappelijke zienswijze op de ontwikkeling van de collectieve sector, omdat mij onlangs twee publikaties onder ogen kwamen die vanuit deze verschillende invalshoeken dit onderwerp benaderen. Hoffman probeert in zijn brochure *Een socialistische visie op de kollektieve sektor* 2) een kader aan te geven om te kunnen beoordelen in welke mate de collectieve sector (naast de particuliere) bijdraagt aan het realiseren van gestelde sociaal-economische doeleinden; Gerritse van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven heeft in opdracht van de WRR een voorstudie verricht 3) voor onderzoek naar factoren die de ontwikkeling van de publieke sector hebben bepaald. Terwijl bij de eerste de wensen van de kiezers autonoom zijn, gaat de tweede een stap verder en stelt zich de vraag welke economische, demografische, culturele of andere factoren en omstandigheden tot het ontstaan van die wensen kunnen leiden.

De eerste benadering is de meest gebruikelijke. De meningsverschillen over de gewenste omvang van de collectieve sector spitsen zich bijna altijd toe op verschillen in interpretatie over de vraag hoe de wensen van de burgers het best gediend worden en op verschillen in gewichten die aan de belangen van afzonderlijke groepen kiezers worden toegerekend. Daarbij proberen politici elkaar te overtroeven met bewijzen dat juist zij de mening van het kiezersvolk het best vertolken. Zo moeten volle wachtkamers dienen als bewijs dat uitbreiding van de collectieve sector een hogere prioriteit geniet dan uitbreiding van de particuliere, terwijl belastingontduiking en afwentelingsverschijnselen het tegendeel moeten aantonen.

Zouden er niet meer bruikbare indicatoren zijn die aanknopingspunten kunnen bieden om zinvolle uitspraken te doen over de verhouding collectieve/particuliere sector, als de voorkeuren van de burgers zo moeilijk ondubbelzinnig zijn vast te stellen? Het gaat er daarbij niet om aan deze voorkeuren voorbij te gaan, maar om beter te begrijpen hoe ze ontstaan en aldus de politieke antenne gevoeliger te kunnen instellen.

Het komt mij voor dat juist op dit punt het onderzoek naar de achtergronden van de ontwikkeling van de overheidssector van groot belang kan zijn en ik beschouw het als een uitstekend initiatief van de WRR dat deze probeert het onderzoek in die richting van de grond te krijgen.

Het is interessant te bezien op welke factoren Gerritse in zijn literatuurverkenning is gestoten. Hij onderscheidt drie groepen van oorzaken, waarop ik hier kort zal ingaan: 1. demografische factoren; 2. economische factoren; 3. sociaal-culturele en politieke factoren.

Het eenvoudigst is de invloed van demografische factoren op de overheidsuitgaven te traceren. Het is duidelijk dat de samenstelling van de bevolking het niveau van de collectieve uitgaven rechtstreeks zal beïnvloeden. Uit een onderzoek van Ritzen in 1975 kwam naar voren dat 40% van de rijksuitgaven en 88% van de sociale-verzekeringsuitgaven gevoelig zijn voor veranderingen in de leeftijdsamenstelling van de bevolking.

Daarnaast zijn economische factoren van belang. Gerritse somt een hele serie op waarvan ik er hier slechts enkele overneem. Externe en werkgelegenheidseffecten kunnen voor de overheid aanleiding zijn een activiteit ter hand te nemen, uit te breiden of te subsidiëren. Aan voorziening via het marktmechanisme kunnen bepaalde bezwaren kleven: te hoge kosten (b.v. bij wegevoorziening), beduchtheid voor particuliere monopolievorming (energie, communicatie) of te grote risico's (kernenergie). De inkomenselasticiteit van de vraag naar overheidsprodukten kan hoger zijn dan die van de vraag naar produkten waarin door de particuliere sector wordt voorzien en een achterblijvende produktiviteitsontwikkeling bij de overheid kan haar aandeel in het nationaal inkomen opstuwten. Ten slotte kan een conjuncturele of structurele terugval in de economie een opwaartse druk op het aandeel van de overheidsuitgaven bewerkstelligen.

Zeer van belang zijn ook wat Gerritse noemt de sociaal-culturele en politieke factoren. Demonstratie-effecten of betere perceptie van onrechtvaardig geachte verschillen in de kwaliteit van het bestaan zullen ongetwijfeld van invloed zijn op het niveau van de voorzieningen en de verdeling daarvan. Met veranderingen in het welvaartsniveau kunnen sociale fricties samenhangen. Er kan starheid van overheidsuitgaven in benedenwaartse richting bestaan door juridische en personele oorzaken of opwaartse druk als gevolg van de inrichting van de politieke besluitvorming. Daarnaast worden professionalisering van de dienstverlening op allerlei gebied en urbanisatie en toenemende bevolkingsdichtheid genoemd.

Onderzocht zou moeten worden welke van deze factoren een invloed uitoefenen op welke uitgaven. Dat zou niet alleen meer inzicht bieden in de beheersbaarheid van de overheidsuitgaven, maar ook meer begrip van het hoe en waarom van prioriteiten van burgers. Het politieke afwegingsproces zou daardoor een kwalitatieve verbetering kunnen ondergaan.

Hoffman stelt dat zowel de particuliere als de collectieve sector moeten voldoen aan de voorwaarden van een zich evenwichtig ontwikkelende economie. Het door de WRR aangekaarte onderzoek zou een bijdrage kunnen leveren tot het verduidelijken van wat daaronder moet worden verstaan.

L. van der Geest

1) L. van der Geest, Doormodderen, *ESB*, 25 april 1979, blz. 385.
2) L. Hoffman, *Een socialistische visie op de kollektieve sektor*, *Economische Notities* nr. 6, Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam, 1979.

3) Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, *De publieke sector: ontwikkeling en waardevorming. Een vooronderzoek*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Voorstudies en achtergronden, 1979.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Naar een evenwichtige collectieve sector	449
Column Krokodilletranen, door Prof. Dr. F. van Dam	451
<i>Drs. R. S. G. Lenderink en Drs. N. van der Windt:</i> Wisselkoers en loonmatiging	452
<i>Drs. W. F. Smits:</i> De Nederlandse concurrentiepositie binnen de EG	457
Rectificatie	461
<i>A. van Dam:</i> Raakt Unctad V ons in onze portemonnee?	462
Maatschappijspiegel Arbeidsverhoudingen in de kwartaire sector, door Drs. L. Faase	464
Energiekroniek De kwade reuk van natrium, door Prof. Dr. J. A. Goedkoop	468
Fisconomie Compenserende importheffing en de BTW, door Drs. H. A. Kogels	471
Mededeling	472

Aan de staatssecretaris:

Neem ESB en u leest een stuk beter

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....
STRAAT: .....
PLAATS: .....
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....
Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM   Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 101,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekening no. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:
Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:
Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Krokodille- tranen

Vanaf het begin van de ontwikkelings-samenwerking hebben de rijke landen aan de arme voorgehouden: de hulp die u krijgt is maar tijdelijk, u moet zo snel mogelijk uw eigen deviezen verdienen, „trade not aid”. Cynischerwijs namen de rijke landen tegelijkertijd maatregelen waardoor de kans voor de arme landen om hun grondstoffen in hogere staat van bewerking te exporteren klein werd. Zo is voor vele produkten een zogenaamd anti-verwerkingstarief van kracht, hetgeen betekent dat de tarieven die geheven worden op de import in de rijke landen hoger zijn naarmate de produkten meer zijn bewerkt. Ook de EG-integratie met kwantitatief onbeperkte en tariefvrije handel tussen de lidstaten heeft de ontwikkelingslanden in een relatief achtergestelde positie geplaatst. Dit zal nog verergeren als de EG wordt uitgebreid met Spanje, Portugal en Griekenland.

Des te opvallender is het dat de ontwikkelingslanden, ondanks deze moeilijkheden, er in de afgelopen jaren in zijn geslaagd hun export van eindprodukten naar de rijke landen flink te vergroten. In 1969 was die export ongeveer \$ 6 mrd., nu rond \$ 40 mrd. In het totaal van de wereldhandel is het nog weinig, maar voor de arme landen — gegeven hun belabberde betalingsbalanspositie — is het van veel betekenis.

Voor de rijke landen is de handel met de arme landen in totaliteit gezien profijtelijk. Het werkgelegenheidssaldo is voor de rijke landen positief, de handel vergroot wederzijdse groei en daarmee de wederzijdse werkgelegenheid en er ontstaat door deze handel een arbeidsverdeling in de wereld waarbinnen de rijke landen de sophisticated sectoren — en dus de economische voorsprong — voor zich kunnen behouden.

Ondanks deze voordelen in totaliteit heeft de export van eindprodukten door de arme landen een golf van protectie-maatregelen in de rijke landen opgeroepen. De oorzaak is duidelijk: de uit de arme landen binnenkomende eindprodukten treffen vaak specifieke sectoren waardoor in de rijke landen veelal regionaal geconcentreerde moeilijkheden ontstaan (textiel, leer). Overigens dient te worden opgemerkt dat het merendeel van deze moeilijkheden wordt veroorzaakt door de export van andere rijke landen, maar dat wij daaraan niets kunnen of durven doen. Binnen de EG is het nemen van importbeperkende maatreg-

len onmogelijk geworden en aan landen als de VS en het oostblok durven wij onze vingers niet te branden. Vandaar dat alle furie zich op de ontwikkelingslanden richt.

In het conflict tussen deze specifieke problemen en de voordelen op lange termijn hebben in ons land de laatste de politieke slag ten principale gewonnen. De VVD en het CDA hebben zich bij monde van respectievelijk minister Van Aardenne en minister De Koning in het parlement ondubbelzinnig voor een zo vrij mogelijke handelspolitiek uitgesproken en de PvdA heeft dat recent gedaan via de kamerleden Den Uyl en Pronk. Deze politieke positiebepaling is een belangrijke winst vergeleken met de wankelmoedige houding van de geïndustrialiseerde landen van enkele jaren geleden.

Toch steken de specifieke belangen steeds weer de kop op. Meestal dienen zij zich aan in een vorm die de suggestie wekt dat het eigenlijk om de belangen van de arme landen gaat in plaats van die van ons. Een typisch voorbeeld is het pleidooi van het CNV dat protectie verdedigt onder andere op grond van de stelling dat verandering van de internationale arbeidsverdeling in de arme landen zal leiden tot cultuurverstoring en tot vergroting van hun economische afhankelijkheid. Het CNV pleit zelfs voor het „isoleren” van Zuid-Korea en Taiwan 1). Een argument dat recent opgeld doet is de eis tot naleving van de normen voor arbeidsvoorwaarden zoals die door de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) zijn geformuleerd. Zowel de Commissie van de EG te Brussel als de vakbeweging in ons land schermen daarmee. Recent heeft ook Drs. Den Uyl een verwante positie ingenomen toen hij pleitte voor discriminerende handelsmaatregelen tegen landen waar de lonen laag en de arbeidsomstandigheden slecht zijn. Als voorbeelden noemde hij Maleisië, Korea, Taiwan en Singapore 2).

Natuurlijk is het medeleven met de ar-

beidsomstandigheden in arme landen nobel. Toch verdenk ik de beijveraars van de ILO-normen ervan dat zij, misschien onbewust, ermee bezig zijn om protectie tegen de import van eindprodukten uit arme landen te moraliseren: dus eigenlijk krokodilletranen. Ter motivering van die verdenking zou ik de volgende vragen willen voorleggen:

- waarom worden de ILO-arbeidsconventies als criteria aanbevolen, terwijl geen van de EG-landen zelf deze conventies alle heeft geratificeerd en sommige EG-landen slechts enkele hebben onderschreven?
- waarom wordt afweging achterwege gelaten tussen enerzijds slechte arbeidsomstandigheden en anderzijds verlies van werkgelegenheid als gevolg van hogere produktiekosten (die weer het gevolg zijn van de toepassing van de ILO-normen) hetgeen in krepeerlanden niets anders dan kreperen betekent?
- waarom richt men zich alleen tegen landen die overwegend eindprodukten exporteren of is men ook bereid maatregelen te nemen tegen landen die ons bijvoorbeeld olie leveren?
- waarom richt men zich vooral tegen Korea en Taiwan terwijl deze landen, in vergelijking met andere ontwikkelingslanden en in vergelijking met de westelijke landen toen die op een vergelijkbaar welvaartsniveau stonden, een relatief goede inkomensverdeling hebben?
- waarom wil men handelsdiscriminatie alleen toepassen tegen ontwikkelingslanden die de ILO-normen overtreden en niet tegen bijvoorbeeld rijke landen die zich niet houden aan de afspraken voor ontwikkelingshulp die in de VN zijn gemaakt?
- waarom, ten slotte, ageert men juist nú terwijl de arbeidsomstandigheden in de betreffende landen thans niet slechter zijn dan voorheen en waarschijnlijk beter?

1). H. Hofstede, *Internationale arbeidsverdeling*, lezing voor de Universiteit van Groningen, 13 maart 1978.

2). Drs. J. den Uyl, *Handelsbetrekkingen soms discrimineren*, *Trouw*, 21 februari 1979.

Wisselkoers en loonmatiging

DRS. R.S.G. LENDERINK*
DRS. N. VAN DER WINDT*

Toen de Nederlandse betalingsbalans vorig jaar omsloeg naar een tekortsituatie, kwam devaluatie van de gulden als instrument van economische politiek weer in discussie. In dit artikel worden de gevolgen onderzocht van een devaluatie, al dan niet gekoppeld aan een matiging van de lonen, en van een loonmatiging onder een stelsel van flexibele wisselkoersen. De auteurs maken bij hun analyse gebruik van een vereenvoudigde versie van het Vintaf-II-model en onderscheiden verschillende varianten m.b.t. de mate van afwenteling van kostenstijgingen en de mate van compensatie van prijsstijgingen in de lonen.

1. Inleiding

Vanaf 1972 heeft de Nederlandse lopende rekening van de betalingsbalans een aanzienlijk overschot te zien gegeven met een maximum van ruim f. 6,5 mrd. in 1976. In het tweede halfjaar van 1978 was er voor het eerst sprake van een tekort, dat zich dit jaar ongetwijfeld zal voortzetten. Ook voor de nabije toekomst lijken tekorten op de betalingsbalans niet ondenkbaar. Sinds kort staat dan ook de devaluatie van onze vaderlandse valuta als instrument van economische politiek weer ter discussie 1). In het onderstaande zullen we trachten aan te geven welke gevolgen een devaluatie bij een overigens „vaste” wisselkoers kan hebben voor een aantal doeleinden van economische politiek (par. 3). Voorts bekijken we in par. 4 de combinatie van een devaluatie en een andere beleidsmaatregel, t.w. loonmatiging, één en ander onder vigeur van een vaste wisselkoers. In par. 5 gaan we in op de implicaties van loonmatiging in geval van flexibele wisselkoersen.

Ten behoeve van de analyse wordt in par. 2 een eenvoudig model gepresenteerd, dat gebaseerd is op een aantal gedragsrelaties zoals die door het CPB in het z.g. Vintaf-II-model 2) zijn aangedragen. In deze vergelijkingen wordt door ons afgezien van conjuncturele invloeden en tevens van vertragingen. Dat wil zeggen dat de analyse comparatief-statisch van aard is. Voor zover deze bestaan, vergelijken we steeds evenwichtspunten met elkaar. Op de tijdspaden tussen de evenwichtspunten wordt niet ingegaan. Een tweede beperking die we onszelf hebben opgelegd is dat we uitsluitend prijseffecten traceren. In de volumesfeer kunnen import en export alleen veranderen door toedoen van prijsmutaties. Alle andere te onderscheiden grootheden geven geen endogene volumemutatie te zien. In de laatste paragraaf (par. 6) wordt een aantal slotconclusies geformuleerd.

2. Het model

De betrokken modelvergelijkingen zijn reeds op verscheidene plaatsen uitvoerig ter sprake gekomen 3). Voor een uitgebreide toelichting zij dan ook daarnaar verwezen. Hier volstaan wij, waar nodig, met een summier commentaar. Het model ziet er als volgt uit 4):

$$\begin{aligned}
 (1) \quad \dot{b} &= \dot{m}_w + \epsilon_b (\dot{p}_b - \dot{p}_b') & \epsilon_b < 0 \\
 (2) \quad \dot{m} &= \dot{v} + \epsilon_m (\dot{p}_m - \dot{p}_v) & \epsilon_m < 0 \\
 (3) \quad 100 \frac{\Delta BB}{Y_{t-1}} &= \mu (\dot{b} + \dot{p}_b - \dot{m} - \dot{p}_m) \\
 (4) \quad \dot{p}_v &= \alpha \dot{p}_{v, \text{binn}} + (1 - \alpha) \dot{p}_b & 0 < \alpha < 1 \\
 (5) \quad \dot{p}_b &= (1 - \lambda) \dot{k} + \lambda \dot{p}_b' + \dot{p}_{b, \text{au}} & 0 < \lambda < 1 \\
 (6) \quad \dot{p}_{v, \text{binn}} &= \epsilon \dot{k} + (1 - \epsilon) \dot{p}_{mc} + \dot{p}_{v, \text{binn au}} & 0 < \epsilon < 1 \\
 (7) \quad \dot{k} &= \theta_1 (\dot{i} + \dot{a} - \dot{v}) + \theta_2 (\dot{p}_{mgh} + \dot{m}_{gh} - \dot{v}) & 0 < \theta_1 < 1 \\
 & & & 0 < \theta_2 < 1 \\
 (8) \quad \dot{i} &= \beta \dot{p}_{v, \text{binn}} + \zeta (\dot{y} - \dot{a}_L) - \psi w + \theta_3 \dot{P}_r + \dot{i}_{\text{au}} & 0 \leq \beta \leq 1
 \end{aligned}$$

De relatieve mutatie van de uitvoer (invoer) wordt bepaald door de herwogen wereldhandel (de totale afzet) en de relatieve prijzen (vgl. 1 en 2). Vergelijking 3 definieert de mutatie van het saldo van de handelsbalans van de betalingsbalans. De prijs van de totale afzet (vgl. 4) is een gewogen gemiddelde van de prijs van de binnenlands afgezette goederen en de prijs van de in het buitenland afgezette goederen. De laatste wordt bepaald door de gemiddelde kosten (plus een opslagfactor) van binnenlandse producenten en de concurre-

* Verbonden aan de vakgroep Macro-economische Politiek van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) In *Trouw* van 9 maart jl. wordt in een artikel van de hand van J. van Workum de mening van bankpresident Zijlstra uiteengezet onder de veelzeggende titel: „Devaluatie alleen bij straf inkomensbeleid”.

2) CPB, *Een macro model voor de Nederlandse economie op middellange termijn (Vintaf-II)*, Occasional paper nr. 12, 's-Gravenhage, 1977.

3) Zie b.v. de toelichting op het Vintaf-I-model en W. M. van den Goorbergh, *Een macro-economische theorie van de werkgelegenheid*, Leiden, 1978.

4) Voor de betekenis der symbolen raadplege men de appendix op blz. 456.

rende uitvoerprijs (vgl. 5). De prijs van de binnenlandse afzet is een gewogen gemiddelde van de genoemde gemiddelde kosten en de prijs van de geïmporteerde finale goederen (vgl. 6).

Vergelijking 7 geeft de gemiddelde kosten, die bestaan uit loonkosten, invoerkosten en kapitaalbeloning per eenheid produkt. Met de laatste wordt rekening gehouden door θ_1 en θ_2 , de respectieve gecumuleerde kostencoefficienten van arbeid en invoer, te verhogen met een fractie ten behoeve van die beloning. Indien ondernemers het aandeel van de kapitaalbeloning in de verkoopprijs gelijk wensen te houden, dienen θ_1 en θ_2 op te tellen tot één. In onderstaande uitwerkingen nemen we overigens gemakshalve aan dat $\dot{v} = \dot{m}_{gh} = \dot{y}$ (5). Ten slotte is verondersteld dat de loonsom per werknemer in bedrijven wordt bepaald door een prijsterm, de arbeidsproductiviteit per werknemer in bedrijven, de werkloosheid (Phillipscurve), een term die de mutatie in belasting- en premiedruk poogt weer te geven en een autonome term (vgl. 8).

Onderstaande analyse en de daaruit volgende conclusies berusten op dit model. Door de eenvoud van dit model dragen deze conclusies dan ook een tentatief en hier en daar wellicht een speculatief karakter.

3. Gevolgen van een devaluatie van de gulden

In het algemeen worden wisselkoersmutaties als instrument van economische politiek aangewend ter verkrijging van een evenwichtiger externe positie. Voor het welslagen van zo'n maatregel beziet men dan of aan de z.g. Marshall-Lernerconditie is voldaan. Deze conditie laat zien dat de lopende rekening van de betalingsbalans verbetert na een devaluatie indien de prijselasticiteiten van in- en uitvoer aan zekere voorwaarden voldoen. In termen van het onderhavige model moet voldaan zijn aan de voorwaarde dat $\epsilon_b + \epsilon_m < -1$ (6). Op een andere plaats hebben we aangetoond dat de Marshall-Lernerconditie weliswaar een noodzakelijke, doch zeker geen voldoende voorwaarde is (7). Voor het verkrijgen van de gewenste resultaten is het nl. van groot belang te weten in welke mate lonen en prijzen op een wisselkoersaanpassing reageren en in welke mate, als gevolg daarvan, de concurrentiepositie op de binnenlandse en buitenlandse markt ($\dot{k} - \dot{p}_{mc}$ resp. $\dot{k} - \dot{p}_b$) zich wijzigt. De concurrentiepositie kan zodanig veranderen dat er van een aanvankelijke verbetering van de betalingsbalans na een devaluatie niets overblijft.

Zelfs is het denkbaar dat er z.g. „perverse” effecten optreden, d.w.z. een verslechtering van de lopende rekening van de betalingsbalans na een devaluatie (8). De mate waarin prijzen en lonen veranderen a.g.v. wisselkoersveranderingen speelt een cruciale rol. Als we ervan uitgaan dat ondernemers hun kostenstijgingen volledig doorberekenen (in ons model wil dat zeggen dat θ_1 en θ_2 optellen tot één) en dat loontrekkers kans zien om prijsstijgingen volledig gecompenseerd te krijgen (in ons model $\beta=1$), dan stijgen lonen en prijzen na een devaluatie evenveel als de buitenlandse prijzen. In dat geval wordt een aanvankelijk concurrentievoordeel teniet gedaan door de daaropvolgende kostenstijgingen (9). In onderstaande tabel geven we de effecten van een devaluatie van de gulden voor zekere parameterwaarden en verschillende veronderstellingen omtrent kostendoorberekeningen in de prijzen en prijscompensatie in de lonen.

Uit tabel 1 kunnen we o.a. het volgende concluderen:

- de effecten van een devaluatie worden teniet gedaan als de loontrekkers de als gevolg van een devaluatie gestegen prijzen gecompenseerd krijgen en als de ondernemers hun kostenstijgingen doorberekenen. Slechts de inflatie wordt dan aangewakkerd. Als instrument van economische politiek lijkt devaluatie dan niet erg geslaagd;
- als geen of slechts gedeeltelijke prijscompensatie plaatsvindt bij (on)vollledige kostendoorberekening, verbetert de concurrentiepositie en daardoor tevens het saldo op de lopende rekening. De arbeidsinkomensquote daalt in deze

Tabel 1. De effecten van een éénmalige devaluatie van 1% a)

	$\frac{\Delta BB}{100 Y_{t-1}}$	$\dot{i}$	$\dot{p}_{v, \text{binn}}$	$\dot{k} - \dot{p}_b = \dot{k} - \dot{p}_{mc}$	$\dot{p}_b$	$\dot{p}_y$	ΔIQ	$\frac{\Delta FIN}{100 Y_{t-1}}$
$\beta = 1,0$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	0,0	1,0	1,0	0,0	1,0	1,0	0,0	0,0
$\beta = 0,0$ $\theta_1 = 0,0$ $\theta_2 = 0,0$	0,337	0,0	0,5	-1,0	0,46	0,24	-0,24	0,0
$\beta = 1,0$ $\theta_1 = 0,38$ $\theta_2 = 0,12$	0,208	0,692	0,692	-0,617	0,667	0,523	0,169	0,06
$\beta = 0,5$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	0,155	0,385	0,770	-0,461	0,751	0,644	-0,259	-0,02
$\beta = 0,5$ $\theta_1 = 0,38$ $\theta_2 = 0,12$	0,257	0,310	0,619	-0,762	0,589	0,411	-0,101	0,019
$\beta = 0,0$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	0,253	0,0	0,625	-0,750	0,595	0,420	-0,420	0,04

a) $\delta = \alpha = 0,66$; $\lambda = 0,46$; $\epsilon = 0,5$; $\epsilon_b = -1,70$; $\epsilon_m = -0,38$; $\mu = 0,5$.

$$100 \frac{\Delta FIN}{Y_{t-1}} = \rho_1 \dot{X} - \rho_2 \dot{T} \quad (\rho_1 = \rho_2 = 0,36)$$

waarin:

$$\dot{X} = \dot{x} + \dot{p}_x$$

$$\dot{p}_x = \frac{1}{2} [1 + \dot{p}_{v, \text{binn}}]$$

$$\dot{T} = \dot{y} + \dot{p}_y$$

$$\dot{p}_v = \delta p_y + (1-\delta) p'_m$$

gevallen, hetgeen positieve impulsen kan hebben voor de werkgelegenheid. Het financieringssaldo, dat de laatste tijd ook wel als intermediaire doelstelling van economische politiek figureert, ondervindt ter zake geringe effecten;

- is er daarentegen sprake van onvoldedige kostendoorberekening, terwijl loontrekkers kans zien prijsstijgingen geheel door te berekenen, dan verslechtert de inkomenspositie van het bedrijfsleven. Ondanks het toegenomen concurrentievoordeel en het positieve effect op de betalingsbalans een niet zo gunstig perspectief bij de huidige lage rendementspositie.

In het algemeen kunnen we uit het bovenstaande concluderen dat devaluatie aanleiding geeft tot verder gaande prijsstijgingen. Bovendien is er slechts sprake van gunstige gevolgen in het bijzonder voor de arbeidsinkomensquote als de devaluatie wordt gecombineerd met een straf loonbeleid in die zin, dat de mate van prijscompensatie in de lonen aan banden wordt gelegd. Wellicht ten overvloede zij hier nogmaals benadrukt, dat wij ons beperken tot prijsmutaties. Van volumeveranderingen wordt geabstraheerd met uitzondering van de volumeveranderingen van de in- en uitvoer.

5) Vgl. H. den Hartog, Th. van de Klundert en H.S. Tjan, *Werkloosheid*, Preadviezen van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, 1975.

6) Schattingen voor Nederland laten veelal zien dat hieraan voldaan is. Vgl. het Vintaf-II-model waarin $\epsilon_b + \epsilon_m = -1,70 - 0,58 = -2,28$.

7) Vgl. R. S. G. Lenderink en N. van der Windt, *Wisselkoers en betalingsbalans*, *Maandschrift Economie*, jg. 43, maart 1979.

8) Voor een Nederlands voorbeeld hiervan zij verwezen naar een recent artikel van A. Knoester, *On monetary and fiscal policy in an open economy*, *De Economist*, 127, nr. 1, 1979.

9) Zie ook R.J. Ball, T. Burns en J.S.E. Laury, *The role of exchange rate changes in balance of payments adjustment, the U.K. case*, *Economic Journal*, maart 1977. Voorts P.B. de Ridder, *Wisselkoers, concurrentiepositie en werkgelegenheid*, *ESB*, 22 februari, 1978.

Rijnmond

openbaar
lichaam
Rijnmond

Vasteland 96-104, 3011 BP Rotterdam Tel.(010)111320

De afdeling Recreatie c.a. draagt verantwoordelijkheid voor het inrichten en onderhouden van een aantal buitenstedelijke recreatiegebieden in het Rijnmondgebied.

Als gevolg van uitbreiding van werkzaamheden kan bij het bureau technische recreatie worden geplaatst een

agraris ch medewerk(st)er

die wordt belast met:

- het bijeenbrengen van agrarische gegevens in de ruimste zin van het woord, alsmede het uitdragen daarvan in nota's en adviezen op landbouwkundig gebied;
- het leveren van een inbreng vanuit de specifieke deskundigheid in het opstellen van streekplannen;
- het toetsen van bestemmingsplannen op het aspect landbouw; het betreft hier een sectorale toetsing die door de desbetreffende afdeling gecoördineerd moet worden;
- het leveren van een inbreng in plannen van andere sectoren; hierbij is vooral te denken aan recreatieve inrichtingsplannen, waarin de landbouw een steeds duidelijker rol gaat spelen, en natuurbeheersplannen;
- het voeren van overleg met agrarische instanties, en het beoordelen van agrarisch gerichte beleidsstukken die door zulke instanties worden uitgebracht;
- het deelnemen aan commissies en overlegverbanden vanuit het openbaar lichaam, zoals het Agrarisch Overlegverband Rijnmond, het gericht bijwonen van vergaderingen van de Raadscommissie van advies voor Ruimtelijke Ordening en Agrarische Aangelegenheden.

Voor deze functie wordt gedacht aan een kandidaat die is afgestudeerd in de richting agrarische economie van de Landbouwhogeschool Wageningen, met bij voorkeur bijvakken als vrijetijdssociologie en natuurbeheer. Tevens dient hij/zij in staat te zijn initiatieven te ontplooiën die, gegeven de (stedelijke) situatie in het Rijnmondgebied, leiden tot een optimale ontwikkeling van het agrarisch bedrijfsleven. Ervaring in soortgelijke werkzaamheden is zeer gewenst.

Het salaris bedraagt, afhankelijk van opleiding en ervaring, bij aanstelling maximaal f. 5.103,- bruto per maand.

Tot de selectieprocedure behoort een gesprek met medewerkers van de afdeling en een psychologisch onderzoek.

Werken bij RIJNMOND betekent een aanstelling in overheidsdienst met de daaraan verbonden gunstige secundaire arbeidsvoorwaarden.

Belangstellenden kunnen hun sollicitatie onder vermelding van vacaturenummer 7948 richten aan het hoofd van de afdeling Personeels- en Organisatiezaken, Postbus 23073, 3001 KB Rotterdam. Telefonische inlichtingen: 010 - 111320, toestel 266.

4. Devaluatie in combinatie met loonmatiging

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat devaluatie slechts dan een gunstig effect heeft op het verloop van de lopende rekening en op de arbeidsinkomensquote als deze maatregel gepaard gaat met het terugdringen van de prijscompensatie in de lonen. Desondanks bleek devaluatie de binnenlandse inflatie aan te wakkeren. Wellicht dat autonome loonmatiging de door een devaluatie aangewakkerde inflatie kan terugdringen. In tabel 2 zijn daarom de effecten weergegeven van autonome loonmatiging en devaluatie (beide éénmalig 1%) op enkele belangrijke modelvariabelen.

Uit tabel 2 blijkt dat, zoals verwacht, het concurrentievoordeel in alle onderscheiden gevallen groot is. De concurrentiepositie verbetert met minimaal 1% bij $\beta = \theta_1 = \theta_2 = 0,0$ en maximaal 1 1/2% bij $\beta = 0,0$ en θ_1 en θ_2 resp. 0,75 en 0,25. Dit heeft tot gevolg dat ook de betalingsbalans sterk verbetert. De voor de werkgelegenheid zo belangrijke arbeidsinkomensquote daalt fors. In veel mindere mate kan hetzelfde worden gezegd van het financieringstekort van de overheid. Hoewel veel minder dan in de vorige paragraaf het geval was, vertonen de prijzen, als gevolg van de devaluatie, ook hier een tendens tot stijgen. De inflatie aanwakkerende maatregel, t.w. de devaluatie, wordt nog niet gecompenseerd door de inflatie beteugelende maatregel, zijnde de loonmatiging. Dit heeft verstrekkende gevolgen voor de loontrekkers. Zij gaan er ter zake reëel op achteruit. Daar „Seelenmassage” bij de loononderhandelingen in het algemeen niet voldoende blijkt te zijn om zulke resultaten aan de man te brengen, zal er in de niet-materiële sfeer heel wat tegenover moeten staan, ten einde een dergelijke matiging te effectueren.

Resumerend kunnen we stellen dat een devaluatie gecombineerd met een loonmatiging, beide van 1%, weliswaar gunstig inwerken op een aantal belangrijke doelstellingen van economische politiek, zoals die m.b.t. de arbeidsinkomens-

Tabel 2. De effecten van een éénmalige devaluatie gecombineerd met een éénmalige loonmatigingsmaatregel, beide van 1%(a)

	$\frac{\Delta BB}{100}$ Y_{t-1}	i	$\dot{p}_v$, binn	$\frac{k - \dot{p}_B}{k - \dot{p}_{mc}}$	$\dot{p}_G$	$\dot{p}_Y$	AIQ	$\frac{\Delta FIN}{100}$ Y_{t-1}
$\beta = 1$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	0,405	-0,60	0,40	-1,20	0,352	0,067	-0,667	-0,060
$\beta = 0,0$ $\theta_1 = 0,0$ $\theta_2 = 0,0$	0,337	-1,0	0,50	-1,0	0,460	0,240	-1,240	-0,180
$\beta = 1,0$ $\theta_1 = 0,38$ $\theta_2 = 0,12$	0,366	-0,543	0,457	-1,087	0,414	0,158	-0,701	-0,073
$\beta = 0,5$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	0,466	-0,846	0,308	-1,384	0,253	-0,074	-0,772	-0,067
$\beta = 0,5$ $\theta_1 = 0,38$ $\theta_2 = 0,12$	0,399	-0,795	0,409	-1,182	0,362	0,084	-0,879	-0,100
$\beta = 0,0$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	0,506	-1,0	0,250	-1,50	0,190	-0,163	-0,837	-0,078

a) Legendum tabel 1.

quote, het betalingsbalanssaldo en het financieringssaldo van de overheid, maar dat de positieve prijseffecten van de herwaardering van de gulden niet volledig worden gecompenseerd door de negatieve prijseffecten van de loonmatiging. Hiervoor zou de loonmatiging groter moeten zijn. Men bedenke dat onze analyse zich niet uitstrekt tot volumemutaties in binnenlandse bestedingscategorieën. De consumptie zal bijvoorbeeld kunnen dalen a.g.v. de daling van het reële loon, terwijl daarentegen de investeringen een toename te zien

kunnen geven a.g.v. de dalende arbeidsinkomensquote. Beide grootheden hebben weer hun eigen invloed op b.v. de betalingsbalans en de werkgelegenheid.

5. Loonmatiging en flexibele wisselkoersen

Zoals in de inleiding is aangekondigd bezien we in deze paragraaf de implicaties van een flexibele wisselkoers. De nadruk zal daarbij liggen op de effectiviteit van het instrument van loonmatiging. In theorie is de betalingsbalans onder een regime van flexibele wisselkoersen altijd in evenwicht. In een structurele analyse als de onze impliceert dit dat de wisselkoers endoogeen wordt en is op te lossen uit de gelijkstelling van de mutatie in de nominale export en import (10). We krijgen dan een relatie voor de relatieve verandering van de wisselkoers, waarbij deze afhankelijk is van de voor het bovenstaande model exogene variabelen.

Tabel 3. De effecten van een éénmalige loonmatiging van 1% bij een flexibele wisselkoers a)

	wk	i	$\dot{p}_v$ binn	$\frac{k}{k} \cdot \frac{\dot{p}_g}{\dot{p}_{mc}}$	$\dot{p}_b$	$\dot{p}_y$	ΔIQ	$\frac{\Delta FIN}{100 \cdot Y_{t-1}}$
$\beta = 1,0$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	onbepaald							
$\beta = 0,0$ $\theta_1 = 0,0$ $\theta_2 = 0,0$	0,0	-1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-1,00	-0,18
$\beta = 1,0$ $\theta_1 = 0,38$ $\theta_2 = 0,12$	-0,76	-1,76	-0,76	0,0	-0,76	-0,76	-1,00	-0,18
$\beta = 0,50$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	-2,0	-2,0	-2,00	0,0	-2,00	-2,00	0,0	0,0
$\beta = 0,50$ $\theta_1 = 0,38$ $\theta_2 = 0,12$	-0,55	-1,28	-0,55	0,0	-0,55	-0,55	-0,73	-0,13
$\beta = 0,0$ $\theta_1 = 0,75$ $\theta_2 = 0,25$	-1,0	-1,0	-1,00	0,0	-1,00	1,00	0,0	0,0

a) Legendum tabel 1.

Tabel 3 geeft de effecten van een loonmatiging voor de belangrijkste modelvariabelen, waaronder de wisselkoers zelve, bij verschillende veronderstellingen omtrent de doorberekening van kostenstijgingen in de prijzen en prijscompensatie in de lonen. Daarbij valt een aantal zaken meteen op.

Ten eerste is de mutatie in de wisselkoers en daardoor tevens de verandering in de andere modelvariabelen niet gedetermineerd als loontrekkers de prijsmutaties en als ondernemers de kostenmutaties in hun geheel afwentelen. In een dynamisch perspectief betekent dit een zeer explosief systeem. Er is geen wisselkoers te vinden die zorgt voor gelijkheid tussen import en export; zulks geldt overigens bij veronderstellingen die op voorhand niet mogen worden uitgesloten (11).

Een tweede punt dat opvalt is, dat bij een appreciatie van de gulden volgend op een loonmatiging de prijzen over de gehele „range” van veronderstellingen dalen of constant blijven. Er vindt dus ook inflatiebestrijding plaats in geval van loonmatiging bij flexibele wisselkoersen. De effecten op de arbeidsinkomensquote en op het financieringsaldo van de overheid zijn in het meest ongunstige geval nihil. In de andere gevallen dalen deze beide doelvariabelen van economische politiek, wat heden ten dage als gunstig wordt aangemerkt. De reële lonen dalen niet in die gevallen waarin ondernemers hun kostendalingen geheel doorgeven, dit ondanks een initiële autonome daling van de lonen met 1%. De daling in de reële lonen is in het algemeen geringer dan in tabel 2 het geval was. De effecten

op de andere doelvariabelen van economische politiek zijn daarentegen, hoewel qua richting onverdeeld gunstig, veel geringer in omvang. Een deel van de effecten wordt teniet gedaan door de wisselkoersaanpassingen.

Concurrentievoordelen zijn als gevolg van de zich aanpassende wisselkoers niet te behalen. Hiermee is een belangrijk instrument van economische politiek, nl. wisselkoersaanpassingen ter verkrijging van concurrentievoordelen, overgelaten aan de krachten van het vrije-marktmechanisme (12).

6. Slotconclusies

Hieronder wordt een aantal slotconclusies geformuleerd. Vanwege de eenvoud van het model dragen deze een tentatief karakter.

a. Belangrijk voor de effecten van een wisselkoersaanpassing is de vraag in welke mate prijsstijgingen in de lonen en kostenstijgingen in de prijzen worden doorberekend. Als dit volledig geschiedt wakkert een devaluatie van de gulden slechts de inflatie aan. De overige doelvariabelen van economische politiek veranderen in zo'n situatie niet. Revaluatie ligt dan meer in de rede. Als we daarentegen een devaluatie laten samengaan met een loonmatiging heeft dit gevolgen voor onder meer de arbeidsinkomensquote, het financieringsaldo van de overheid en de concurrentiepositie t.o.v. het buitenland. Ook dan echter treden er prijsstijgingen op hetgeen o.m. aanleiding is voor een belangrijke teruggang in de reële lonen. Zo'n beleidsvoorstel zal daarom veel overtuigingskracht vereisen. Vindt de doorberekening van kosten in de prijzen en/of van de prijzen in de lonen niet volledig plaats, dan treedt er na een devaluatie een mutatie op in een aantal doelvariabelen van economische politiek. De effecten zijn echter niet onverdeeld gunstig.

b. In paragraaf 5 zijn we ingegaan op de gevolgen van een loonmatiging bij flexibele wisselkoersen. Daar zagen we dat het model onoplosbaar is indien $\beta=1$ en $\theta_1+\theta_2=1$ (13). In zo'n geval is er geen wisselkoersmutatie te vinden die zorgt voor gelijkheid tussen nominale export en nominale import.

c. Loonmatiging onder een regime van flexibele wisselkoersen leidt tot een aantal gunstige effecten voor de bekende doelvariabelen. Deze effecten zijn echter gering in omvang. De reden hiervoor ligt in het feit dat een deel van de effecten teniet wordt gedaan door de appreciatie van de gulden. Deze appreciatie varieert van 0% tot 2% (zie tabel 3).

Onze analyse kent een tweetal beperkingen. Ten eerste is zij comparatief-statisch van aard en ten tweede hebben we afgezien van volume-effecten op een aantal belangrijke grootheden als consumptie, investeringen enz. Wat betreft de eerste beperking, zij leidt ertoe dat onze analyse lange-termijntendenties beschrijft. De tweede beperking kan ernstiger van aard zijn als de volumemutaties in de betreffende grootheden kwantitatief een groot gewicht in de schaal gaan leggen.

R.S.G. Lenderink
N. van der Windt

10) Deze relatie wordt dan: $b + \dot{p}_b = m + \dot{p}_m$, waarin $\dot{p}_m = wk + \dot{p}_m$; $\dot{p}_m$ is het importprijsspeil in vreemde valuta. Overigens betrekken we in onze analyse alleen de handelsbalans. Van de kapitaal(opbrengsten)balans is gemakshalve geabstraheerd, wat zeker een beperking inhoudt.

11) Wellicht kan dit een verklaring zijn voor het fenomeen dat verschillende landen, zoals Italië, Groot-Brittannië, West-Duitsland, Verenigde Staten enz. betalingsbalansonevenwichtigheden te zien blijven geven ondanks voortdurende wisselkoersaanpassingen.

12) Het is overigens niet zo somber als hier wordt voorgesteld. De overheid bezit nog altijd de mogelijkheid om met monetaire instrumenten kapitaalstromen te reguleren.

13) De hieraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn zeker niet wereldvreemd. Zie b.v. het Vintaf-II-model, waarmee zo'n modelvariant niet berekend kan worden.

Lijst van symbolen:

a	werkgelegenheid bedrijven
a _L	werknemers bedrijven
aiq	arbeidsinkomensquote
b	uitvoer van goederen
k	gemiddelde kosten + opslagfactor binnenlandse producenten
l	loonvoet bedrijven
m	invoer van goederen
m _{gh}	invoer van grond- en hulpstoffen
m _w	herwogen wereldhandel
pb	prijs van de goederenuitvoer
p _b	prijs van de buitenlandse concurrentie
p _m	prijs van de goedereninvoer
p _{mc}	prijs van de invoer van finale goederen
p _{mgh}	prijs van de invoer van grond- en hulpstoffen

p _v	prijs van de afzet
p _{v,binn}	prijs van de binnenlandse afzet
Pr	premies sociale verzekeringen + loonbelasting (nominiaal) gedeeld door de loonsom van bedrijven
p _x	prijscomponent overheidsuitgaven
p _y	prijs van de produktie van bedrijven
T	totale belastingsopbrengst (nominiaal)
v	totale afzet
w	werkloosheid (als % werknemers bedrijven)
wk	wisselkoers (gulden per eenheid buitenlandse valuta)
x	overheidsuitgaven
y	produktie van bedrijven

Variabelen met een stip duiden op procentuele mutaties.
Variabelen zonder stip hebben betrekking op niveaus.
Onderstreepte variabelen worden in vreemde valuta gemeten.

de rijksuniversiteit groningen vraagt:

coördinator economiewinkel m/v (5/10 dagtaak)

(vac. nr. 790505/0936)

bij de Faculteit Economische Wetenschappen
ten behoeve van de Economiewinkel.

Taakomschrijving:

- opzetten en uitbouwen van de economiewinkel met als doelstelling wetenschappelijke kennis beschikbaar te stellen aan personen en groepen, die normaal geen of slecht toegang hebben tot wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt aan bedrijfsledengroepen, ondernemingsraden, actiegroepen, konsumentenorganisaties, kleine zelfstandigen etc. Een en ander in samenwerking met de leden van de in te stellen contactraad
- in overleg met de contactraad beoordelen van binnenkomende vragen; nagaan of de expertise voor de beantwoording van de vragen aanwezig is
- toezicht op de voortgang en afhandeling van de beantwoording van de vragen; zo mogelijk zelf beantwoorden van „kleine” vragen
- publiciteit en voorlichting
- onderhouden van contacten met (potentiële) klantengroepen en facultaire organen
- opzetten van een dokumentatiesysteem
- zo mogelijk het formuleren van onderzoekthema's, die ontleend worden aan de vragen
- samenwerken met andere wetenschapswinkels aan de RUG en wetenschapswinkels aan andere universiteiten, alsmede met vergelijkbare instellingen.

Vereisten:

- voltooide dan wel binnenkort te voltooien academische opleiding economie
- bij voorkeur bekend met het onderzoek aan de faculteit economie
- bij voorkeur enige onderzoekservaring
- bekendheid of ervaring met soortgelijke activiteiten als vermeld in de taakomschrijving strekt tot aanbeveling
- goede contactuele en organisatorische eigenschappen
- goede schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid.

Salariëring overeenkomstig het rangenstelsel van wetenschappelijk ambtenaar.

Aanstelling vindt plaats in tijdelijke dienst, in eerste instantie voor de duur van maximaal drie jaar.

Mogelijkheden tot verlenging van de aanstelling zijn ondermeer afhankelijk van de evaluatie van het proefproject, welke na twee jaar plaatsvindt.

Inlichtingen over deze functie: drs. C. de Neubourg, tel. 050-117488 of 116774.

Datum indienstreding:
zo spoedig mogelijk.

sollicitaties:

schriftelijk binnen twee weken na plaatsing van deze advertentie te richten aan de directeur van de Dienst Personeelszaken, Postbus 72, 9700 AB Groningen, onder vermelding van het vacaturenummer op brief en envelop.

De Nederlandse concurrentiepositie binnen de EG

DRS. W.F. SMITS*

In vrijwel iedere beschouwing over de situatie van de Nederlandse economie wordt gewezen op de ongunstige concurrentiepositie van ons land. Wat onder concurrentiepositie wordt verstaan, blijft evenwel vaak onduidelijk. In dit artikel worden allereerst enige indicatoren voor de concurrentiepositie onderzocht. Daarna wordt op basis van het Nederlandse marktaandeel in de intra-EG-handel getracht een beeld te geven van de Nederlandse concurrentiepositie binnen de EG.

1. Inleiding

De belangstelling voor de ontwikkeling van de internationale concurrentiepositie van ons land is de laatste jaren toegenomen. Deze toegenomen interesse kan worden verklaard door het gevoel, dat deze concurrentiepositie aan het verslechteren is. In wetenschappelijke artikelen, krantenberichten, politieke discussies wordt geprobeerd om enigszins greep te krijgen op dit verschijnsel en om de gevolgen ervan te kwantificeren. Eén van de tekortkomingen van alle beschouwingen is echter dat zelden een expliciete omschrijving wordt gegeven van wat men onder concurrentiepositie verstaat. Slechts impliciet kan men uit berekeningen en conclusies afleiden wat er met het begrip concurrentiepositie wordt bedoeld in een concreet geval. Alvorens nu tot het schatten van veranderingen in de Nederlandse concurrentiepositie over te gaan, zal in deze notitie eerst worden ingegaan op de moeilijkheden en mogelijkheden, die men ondervindt bij de afbakening van het begrip concurrentiepositie.

2. Wat is concurrentiepositie?

In de wetenschappelijke literatuur noch elders is veel geschreven met betrekking tot een omschrijving of definitie van het begrip concurrentiepositie. Wel is een aantal maatstaven ontwikkeld, die de concurrentiepositie of veranderingen daarin zouden kunnen kwantificeren. Nu is dit niet zo verwonderlijk, wanneer men bedenkt dat de concurrentiepositie van een land of een bedrijf wordt bepaald door een groot aantal factoren. Een deel van deze factoren is niet of nauwelijks kwantificeerbaar; andere zijn van zo diverse aard, dat het niet mogelijk is hieruit een eenduidige omschrijving van het begrip concurrentiepositie af te leiden.

In het algemeen kan men stellen, dat concurrentiepositie betrekking heeft op de mogelijkheid om zich ten opzichte van concurrenten op een markt te handhaven. Twee belangrijke vragen komen hierbij op:

- a. hoe wordt bepaald, of een land of een bedrijf zich handhaaft?
- b. indien men op vraag a. een min of meer bevredigend antwoord heeft gevonden, wat zijn dan de factoren, die voor veranderingen in of gelijkblijven van deze positie verantwoordelijk zijn?

Beantwoording van de eerste vraag zal in een volgende paragraaf van deze notitie ter hand worden genomen en zal het belangrijkste deel van deze notitie uitmaken. De rest van deze paragraaf zal worden gewijd aan het beantwoorden van de tweede vraag. Zoals reeds is uiteengezet, is er een groot aantal factoren, die gezamenlijk de concurrentiepositie bepalen. Een geenszins uitputtend overzicht volgt hieronder. De concurrentiepositie van een land wordt onder meer beïnvloed door:

- het prijsniveau van de binnenlandse productie;
- het prijsniveau van het exportpakket 1);
- kwaliteit van geproduceerde goederen;
- de samenstelling van het productiepakket;
- levertijden;
- financieringsfaciliteiten t.a.v. afnemers;
- intensiteit van marketingactiviteiten;
- kostenniveaus;
- aan- of afwezigheid van arbeidsonrust;
- alle bovenstaande factoren in de concurrerende landen;
- relatieve winstgevendheid van productie voor de binnenlandse en voor de buitenlandse markt.

Uit deze opsomming blijkt de grote diversiteit van de verschillende factoren. Voor sommige zal het betrekkelijk eenvoudig zijn kwantitatieve gegevens samen te stellen, terwijl voor andere factoren dit moeilijk zo niet onmogelijk zal zijn. Dit is in nog sterkere mate het geval, wanneer men de relatieve invloed van ieder der factoren op de concurrentiepositie zal willen kwantificeren. Globaal zal men derhalve naar ieder van de factoren moeten kijken en moeten beslissen, of de ontwikkeling ervan een positieve dan wel negatieve invloed op de concurrentiepositie heeft.

Een strak afgebakende definitie van het begrip concurrentiepositie is niet te geven. Hoogstens kan men een aantal factoren aanwijzen, die invloed hebben op de concurrentiepositie. In de volgende paragraaf zal worden ingegaan op de wijze, waarop men zou kunnen kwantificeren in welke mate een land in staat is geweest zijn positie t.o.v. concurrenten te handhaven dan wel te verbeteren of te verslechteren.

* Werkzaam bij het CBS te Heerlen, hoofdafdeling Statistiek van de buitenlandse handel. De auteur schrijft het artikel op persoonlijke titel.

1) Deze factor wordt mede bepaald door de wisselkoers.

3. Maatstaven voor de concurrentiepositie

Voor het kwantificeren van de concurrentiepositie van een land is een aantal maatstaven denkbaar, die elk hun voordelen en bezwaren hebben. De OECD heeft onlangs in een rapport van de hand van Paul Masson 2) een methode ontwikkeld aan de hand van relatieve prijs- en „unit-costs“-indices voor 14 lidstaten van de OECD. Het CPB bepaalt jaarlijks het Nederlandse aandeel in de herwogen wereldinvoer. Anderen bekijken uitsluitend het Nederlandse marktaandeel in de totale ongewogen wereldinvoer of het Nederlandse aandeel in de invoer van een bepaalde deelmarkt (bijvoorbeeld de EG, de OECD, o.i.d.).

Hiernaast zijn ook pogingen ondernomen om te corrigeren voor handelsschepping of om rekening te houden met afzet op binnenlandse markten, zowel door binnenlandse als door buitenlandse producenten. Het gaat hierbij echter wel steeds om varianten van de marktaandelenmethode. Slechts het rapport van de OECD gaat een geheel andere weg.

In het licht van de gecompliceerdheid van het begrip concurrentiepositie zal het niet mogelijk zijn één enkele maatstaf voor de „waarde“ ervan te ontwikkelen. Wel is het mogelijk, zoals reeds werd gezegd, een aantal indicatoren te ontwerpen, die ieder een bepaald aspect van de concurrentiepositie weergeven. Een aantal van de hierboven genoemde indicatoren zal nu eerst worden bekeken op hun voor- en nadelen 3).

OECD-rapport

In dit rapport wordt een drietal indices ontwikkeld, die een inzicht geven in de ontwikkeling van de concurrentieposities van een aantal lidstaten van de OECD, of beter, in de ontwikkeling van een zeer belangrijke factor in de concurrentiepositie, nl. de prijzen. Deze indices houden verband met de ontwikkeling van relatieve prijzen en kosten in die landen t.o.v. de overige OECD-landen. De drie berekende indices zijn die van de totale kosten per eenheid produkt in de industrie, die van de waarde per eenheid produkt van industriële exportgoederen en die van de consumentenprijzen in het binnenland.

In deze notitie zal worden afgezien van een bespreking van de gevolgde berekeningsmethode voor deze indices, aangezien dit te technisch is om thans van belang te zijn. Het voordeel van deze indices is, dat langs een aantal wegen inzicht wordt verkregen in kosten en prijzen in een land t.o.v. die in alle andere landen samen. Dit voordeel weegt des te zwaarder daar prijzen en kosten uiteraard een zeer belangrijke rol spelen in de concurrentie. Door het ontwikkelen van de drie indices tegelijkertijd voor een groot aantal landen kan een redelijk inzicht worden verworven in de achtergronden van concurrentieverhoudingen. Verder worden zowel de exportmarkt als de binnenlandse markten van de diverse landen in de berekeningen van deze indices betrokken. Het bezwaar van deze indicatoren is dat het doen van uitspraken over verbetering of verslechtering van de totale concurrentiepositie moeilijk blijft. Het marktaandeel is hier nl. niet aan de orde; deze indices geven geen inzicht in de gevolgen die hun ontwikkeling heeft voor het volume van de handel.

CPB-methode

De methode van het CPB komt erop neer, dat jaarlijks het Nederlandse aandeel in de herwogen wereldinvoer wordt bepaald, waarbij de gewichten gelijk zijn aan de aandelen van de verschillende landen in onze uitvoer. Dit levert een uiterst acceptabele indicator op, die echter vooral geschikt is voor het maken van korte-termijnprognoses. Immers, veranderingen in het geografische patroon van de Nederlandse export zullen zich slechts langzaam voltrekken, zodat deze methode geen al

te grote vertekeningen van jaar tot jaar zal vertonen. Op de lange termijn zullen de gewichten zich echter aanzienlijk kunnen wijzigen, waardoor schattingen op grond daarvan minder betrouwbaar zullen worden.

Marktaandelen-methode, zonder weging

Op het eerste gezicht lijkt dit de eenvoudigste en duidelijkste indicator voor de ontwikkeling van de concurrentiepositie, die bovendien het nauwst aansluit bij wat men zich intuïtief bij dit begrip voorstelt. Onder dit ongewogen marktaandeel wordt dan verstaan het percentage, dat Nederland voor zijn rekening neemt bij de afzet op een bepaalde markt. Bij stijging van dit percentage zegt men dan, dat onze concurrentiepositie is verbeterd, bij daling dat deze is verslechterd. Twee vragen doen zich in dit verband voor:

- hoe bakent men een aantal markten af?
- t.o.v. welke concurrent of concurrenten is onze positie verbeterd c.q. verslechterd?

Men zou bijvoorbeeld gaarne willen weten, hoe de ontwikkeling is geweest van onze concurrentiepositie t.o.v. Duitsland op de EG-markt. Een groot aantal deelmarkten, zowel binnenlands als internationaal, speelt hierin een rol. Zelfs indien men in staat zou zijn al het relevante statistische materiaal te verkrijgen, dan nog zou men weinig zinvol kunnen concluderen, omdat er behalve Duitsland en Nederland nog meer landen op de EG-markt opereren en het Nederlandse marktaandeel een resultante is van de concurrentieposities t.o.v. al deze landen. Slechts in een gesloten twee-landen-model (Nederland versus de rest van de wereld) zou een dergelijke benadering zinvol zijn. In een model met meer dan twee landen krijgt men interpretatieproblemen bij het beoordelen van de uitkomsten van de berekeningen.

Om nu echter toch enige kwantitatieve informatie te krijgen m.b.t. de ontwikkeling van de Nederlandse concurrentiepositie zal in de volgende paragraaf een enigszins beperkte versie van de marktaandelenmethode worden uiteengezet. Men dient hier echter wel steeds voor ogen te houden, dat slechts inzicht kan worden gegeven in de ontwikkelingen van het Nederlandse marktaandeel op een bepaalde markt, en dat hieraan geen conclusies mogen worden verbonden t.a.v. mogelijke oorzaken van deze wijzigingen (zie hiervoor ook paragraaf 2).

4. Het marktaandeel als indicator voor concurrentiepositie

De in deze notitie voorgestelde indicator van de concurrentiepositie van ons land is het marktaandeel van Nederland op een bepaalde markt. Uit de ontwikkeling van dit marktaandeel — zeker wanneer aangevuld met gegevens omtrent de marktpositie van concurrenten op dezelfde markt — kan men enig inzicht verkrijgen omtrent de vraag hoe het er met de Nederlandse concurrentiepositie voorstaat. Het grote voordeel van deze indicator is zijn eenvoud: enerzijds is het voor ieder duidelijk, wat gemeten is en anderzijds zijn de uitkomsten direct interpreteerbaar.

Een tweede voordeel is, dat — althans voor de belangrijkste afzetmarkten — voor Nederland en een aantal concurrenten

---

2) Paul Masson, *The international competitiveness of selected OECD-countries*, OECD, Parijs, 1978.

3) Beperking tot de hier genoemde indicatoren wil niet zeggen dat geen pogingen zijn ondernomen om de gevolgen van een veranderde concurrentiepositie na te gaan. Hierbij kan gedacht worden aan de artikelen van Koekkoek, Kol en Mennes in *ESB* van 19 en 26 juli en 2 augustus 1978, waarin wordt getracht de werkgelegenheidsaspecten van de concurrentiepositie te kwantificeren. Hoewel hierbij indicatoren zijn ontwikkeld als marktpenetratie, gaan de artikelen toch een stap verder dan in deze notitie is bedoeld.

over betrouwbare statistieken kan worden beschikt. Overigens wordt met deze indicator geen poging gedaan om oorzaken en gevolgen van veranderingen in de concurrentiepositie in een enkele indicator te combineren. Dit laatste punt brengt ons dan tevens op het bezwaar tegen deze indicator, namelijk dat er geen verklarende aspecten aan kunnen worden ontleend, zoals tot op zekere hoogte bijvoorbeeld wel het geval is bij de indices van de OECD.

Er dient hier nogmaals op te worden gewezen, dat slechts de marktpositie op één, goed afgebakende, markt wordt bekeken. Dat wil niet zeggen, dat het aandeel op andere markten niet belangrijk zou zijn; men kan zich goed voorstellen, dat de ontwikkelingen op de niet beschouwde markten die op de wel beschouwde meer dan compenseren. In het algemeen komt deze beperking neer op het buiten beschouwing laten van de binnenlandse markten van de diverse landen, voor zover die door binnenlandse producenten worden voorzien. Ter wille van de interpreteerbaarheid van de uitkomsten en vanwege de beschikbaarheid van betrouwbaar statistisch materiaal is voor deze benaderingswijze gekozen.

De vraag is wel eens gesteld, of een indicator, zoals hier wordt beschreven, niet op een of andere wijze zou moeten worden gecorrigeerd voor z.g. handelsschepping, die bijvoorbeeld ontstaat bij de toetreding van nieuwe leden tot een bepaalde douane-unie of door andere opheffingen van handelsbelemmeringen. Het antwoord op deze vraag dient negatief te zijn. Immers, indien door het wegvallen van een aantal handelsbelemmeringen het aandeel van een land op de markt van het partnerland toeneemt, is dat een indicatie voor een verbetering van de concurrentiepositie, waarvoor zeker niet moet worden gecorrigeerd. Dit argument geldt ook als bij toetreding van een land tot een douane-unie het ene land daarvan gunstiger gevolgen ondervindt dan andere. De concurrentiepositie van dat eerste land was dus kennelijk beter dan die van de andere landen en dit is tot uiting gekomen in een grotere toename van het marktaandeel.

5. Berekeningen

Bij de berekeningen met betrekking tot de Nederlandse concurrentiepositie is gekeken naar het Nederlandse marktaandeel in de intra-EG-handel, d.w.z. het aandeel in de handel tussen de 9 lidstaten. Voor de jaren 1974 t/m 1977 is dit aandeel berekend en tevens zijn het jaarlijkse en het gemiddelde groeipercentage van dit aandeel bepaald. Ter vergelijking zijn dezelfde berekeningen ook uitgevoerd voor het aandeel van ieder van de andere lidstaten. Behalve de totale aandelen zijn ook berekeningen uitgevoerd voor een aantal deelmarkten, te weten:

— Chemie	(hfst. 28 t/m 38, NIME-XE);
— Kunstmatige plastische stoffen	(hfst. 39, NIME-XE);
— Houtwaren	(hfst. 44 t/m 46, NIME-XE);
— Papier	(hfst. 47 t/m 49, NIME-XE);
— Textiel	(hfst. 50 t/m 63, NIME-XE);
— IJzer en staal	(hfst. 73, NIME-XE);
— Non-ferro metalen	(hfst. 74 t/m 81, NIME-XE);
— Metaalwaren	(hfst. 82 en 83, NIME-XE);
— Niet-elektrische machines	(hfst. 84, NIME-XE);
— Elektrische machines	(hfst. 85, NIME-XE);
— Vervoermaterieel, vervoer over land	(hfst. 86 en 87, NIME-XE).

Deze hoofdstukken omvatten nagenoeg geheel de industriële uitvoer van ons land. Alle berekeningen zijn gebaseerd op de publikaties van het BSEG.

Er moet nu beslist worden, of bij de bepaling van het marktaandeel van een land in de intra-EG-handel al dan niet rekening moet worden gehouden met de uitvoer vanuit de overige EG-landen naar dat land 4). Het weglaten van deze uitvoer betekent, dat alleen rekening wordt gehouden met de afzet op buitenlandse markten van het betreffende land.

Het „meenemen” van de uitvoer betekent het betrekken van een stuk van de binnenlandse markt en daarmee impliciet ook van de invloed van de concurrentiepositie van producenten voor die binnenlandse markt. Indien men de genoemde uitvoer naar ieder land weglaat, houdt dat in, dat in feite steeds over een andere markt wordt gesproken, waardoor onderlinge vergelijking van de ontwikkelingen van de marktaandelen van de verschillende landen wordt bemoeilijkt. Afhankelijk van de doelstelling van het onderzoek kan men voor één van beide benaderingen kiezen. Indien men kiest voor het weglaten van de uitvoer uit de overige EG-landen naar het beschouwde land, is men primair geïnteresseerd in de concurrentiepositie op de buitenlandse markt van dat land. In het andere geval is men primair geïnteresseerd in de ontwikkelingen in de totale intra-EG-handel, waarbij de invoer in het beschouwde land uit de overige lidstaten als integrerend deel van deze handel wordt gezien. Dit laatste betekent dan ook een wat meer omvattende visie op de ontwikkeling van de concurrentiepositie. Om het verschil te bestuderen tussen beide reeksen ontwikkelingen — dus inclusief en exclusief de invoer in de betreffende landen — zijn voor beide gevallen de berekeningen uitgevoerd.

Alvorens de uitkomsten van de berekeningen te bespreken moeten nog twee waarschuwingen worden geuit:

- het onderscheid tussen verschillende goederengroepen is gebaseerd op een goederennomenclatuur. Deze kan niet zonder meer worden gezien als een onderscheid naar bedrijfstakken. Op grond van de hier gepresenteerde cijfers kan dus niet worden gesproken van het marktaandeel van de chemische, de metaal-, de textiel-, enz. industrie;
- alle berekeningen zijn uitgevoerd in nominale bedragen, omgerekend naar Europese rekeneenheden. Bij het beschikbaar zijn van volumegegevens van de intra-EG-handel zouden andere uitkomsten verkregen kunnen zijn.

6. Uitkomsten

In het algemeen kan worden opgemerkt, dat er betrekkelijk weinig verschil bestaat in uitkomsten van beide series berekeningen. Voor de indruk, die men uit de resultaten verkrijgt, maakt het weinig uit of deze cijfers zijn berekend inclusief of exclusief de invoer in het betreffende land. Vanzelfsprekend zijn alle marktaandelen excl. de invoer in het beschouwde land wat hoger dan in het andere geval, maar de procentuele verandering per jaar van deze marktaandelen is in beide

4) In formules luiden deze twee mogelijkheden:

- het weglaten van uitvoer naar het betreffende land;

$$\frac{E_{NL \rightarrow EG}}{M_F + M_{BLEU} + M_D + M_I + M_{DK} + M_{IRL} + M_{VK}}$$

- het „meenemen” van uitvoer naar het betreffende land:

$$\frac{E_{NL \rightarrow EG}}{M_{NL} + M_F + M_{BLEU} + M_D + M_I + M_{DK} + M_{IRL} + M_{VK}}$$

waarbij:

- $E_{NL \rightarrow EG}$: uitvoer van Nederland naar de overige EG-landen
 M_F enz. : invoer in Frankrijk uit de overige EG-landen.

Tabel 1. Ontwikkeling van het marktaandeel van de EG-lidstaten in de intra-EG-handel, 1974 - 1977

Land	Uitvoer 1974	Markt- aandeel 1974	Uitvoer 1977	Markt- aandeel 1977	Gem. jaar- lijkse ver- andering van marktaandeel t.o.v. 1974
	(1.000 ERE) a)	%	(1.000 ERE) a)	%	%
Nederland	18.629.427	16,69	26.978.713	16,02	- 1,36
BLEU	15.773.512	14,14	23.413.364	13,91	- ,55
Bondsrepubliek Duitsland	32.149.886	28,81	46.374.865	27,54	- 1,49
Frankrijk	19.513.198	17,49	28.069.225	16,67	- 1,59
Italië	10.977.705	9,84	18.290.586	10,86	+3,34
Verenigd Koninkrijk	10.307.669	9,24	18.399.049	10,93	+5,76
Denemarken	2.665.462	2,39	3.902.549	2,32	- ,99
Ierland	1.574.801	1,41	2.947.500	1,75	+7,47
Totaal	111.591.660	100,00	168.375.851	100,00	-

a) ERE = Europese rekenenheid (1 ERE = ± f. 2.77).

Tabel 2. Procentuele aandelen van de lidstaten in de intra-EG-handel per goederengroep in 1977

Goederengroep	Nederland	BLEU	Duitsland	Frankrijk	Italië	Verenigd Koninkrijk	Denemarken	Ierland
Chemie	18,03	14,03	28,18	18,64	4,94	13,35	1,19	1,60
Kunstmatige plastische stoffen	19,62	15,00	31,13	14,57	10,27	7,33	1,25	0,84
Houtwaren	10,10	16,84	26,69	28,10	9,27	3,65	4,23	1,12
Papier	17,39	15,85	28,91	16,18	9,92	9,24	1,13	1,38
Textiel	10,81	16,91	22,27	17,35	20,90	8,59	0,68	2,48
IJzer en staal	9,78	23,92	29,47	19,71	9,62	6,07	0,95	0,47
Non-ferro metalen	15,34	23,85	26,13	15,21	5,63	12,16	1,04	0,65
Metaalwaren	10,84	6,74	44,61	10,10	14,92	10,54	1,15	1,09
Niet-elektrische machines	7,07	6,22	41,02	14,41	12,85	14,40	2,66	1,39
Elektrische machines	8,69	12,24	40,20	15,95	9,38	10,54	1,66	1,34
Vervoermateriaal, landvervoer	3,87	17,94	35,27	22,50	10,23	9,73	0,23	0,24

gevallen van dezelfde orde van grootte 5). Bij de besprekingen van de resultaten zal nu verder worden uitgegaan van de uitkomsten incl. de invoer in het betreffende land ter wille van de betere vergelijkbaarheid van de verschillende landen.

In hetgeen hieronder nog volgt 6) zullen achtereenvolgens de ontwikkeling van het totale marktaandeel en die van de afzonderlijke goederengroepen worden besproken. Vervolgens zal in het kort worden ingegaan op het marktaandeel op de invoermarkt van de afzonderlijke lidstaten.

Totaal

Het totale marktaandeel van Nederland op de intra-EG-markt is in de beschouwde periode 1974-1977 gedaald met 1,4% per jaar. Dit percentage is berekend uitgaande van het marktaandeel (in %) in 1974. Ook België, Duitsland, Frankrijk en Denemarken zagen hun marktaandelen dalen met resp. gemiddeld 0,6%, 1,5%, 1,6% en 1,0% per jaar.

Italië, het Verenigd Koninkrijk en Ierland bemerkten een stijging van het marktaandeel van gem. 3,3%, 5,8% en 7,5% per jaar. Het aandeel van Ierland bedroeg echter slechts minder dan 2% van de intra-EG-handel. Deze stijgingen en dalingen van de marktaandelen moeten echter wel gezien worden in het licht van een stijging van de totale intra-EG-handel van 111,6 mrd. ERE in 1974 naar 168,4 mrd. ERE in 1977; dit komt neer op een stijging van 14,7% gemiddeld per jaar.

Een daling van het Nederlandse aandeel van 1,4% per jaar betekent dan toch nog een gemiddelde stijging van de waarde van de Nederlandse uitvoer van 13,1% per jaar. In tabel 1 zijn deze globale gegevens nog eens samengevat.

Goederengroepen

De in de analyse betrokken goederengroepen (zie paragraaf 5) vormen het grootste deel van de handel in industriële producten (exclusief aardolieproducten). Van de totale intra-EG-handel maken ze ongeveer 60% uit, van de totale Nederlandse uitvoer maken deze goederengroepen ongeveer 45% uit.

De verschillen in de ontwikkeling van het marktaandeel tussen de verschillende goederengroepen zijn aanzienlijk. Een groter aandeel werd verkregen voor houtwaren en non-ferro metalen, terwijl de aandelen van andere goederengroepen soms betrekkelijk sterk daalden.

Als we voor de verschillende goederengroepen kijken naar de ontwikkelingen in de andere landen, dan zien we dat Duitsland op bijna alle goederengroepen verlies heeft geboekt (met uitzondering van papier). Voor papier en ijzer en staal is het Italiaanse marktaandeel zeer vooruitgegaan (gemiddeld met 10,8% en 25,3% per jaar). Ook voor de meeste andere goederengroepen is het marktaandeel van Italië gestegen, terwijl voor een drietal goederengroepen Italië is achteruitgegaan. Denemarken en Ierland zijn in marktaandeel bijna over de hele linie van industriële producten vooruitgegaan. Frankrijk heeft vooruitgang geboekt in de groepen chemie, kunstmatige plastische stoffen, non-ferro metalen, niet-elektrische machines en houtwaren en achteruitgang in de overige. Het Verenigd Koninkrijk heeft winst geboekt in alle groepen. Voor de BLEU zijn stijgingen te constateren voor kunstmatige plastische stoffen, houtwaren, metaalwaren, elektrische en niet-elektrische machines en vervoermateriaal en dalingen bij de overige groepen. (zie de tabellen 2 en 3).

Landen

Voor een aantal landen is nagegaan hoe het aandeel van de verschillende lidstaten op de invoermarkt van die landen zich heeft ontwikkeld. Het Nederlandse aandeel op alle markten is afgenomen, vooral op de Engelse markt. De gemiddelde daling bedroeg 7,2% per jaar. Duitsland heeft alleen op de Engelse markt haar aandeel vergroot, maar op alle andere markten verlies geboekt. De Fransen hebben verloren op de Belgische en de Duitse markt; de Belgen op de Franse en de

5) Indien deze ontwikkelingen niet parallel zouden lopen, zou dit een indicatie vormen voor de omstandigheid, dat de belemmeringen in de intra-EG-handel niet volledig waren opgeheven.

6) Het grondmateriaal voor alle berekeningen is afkomstig uit de jaarlijkse publicaties van het BSEG te Luxemburg.

Tabel 3. Gemiddelde procentuele jaarlijkse verandering van het marktaandeel van de lidstaten in de intra-EG-handel, per goederengroep t.o.v. 1974 over de periode 1974 - 1977

Goederengroep	Nederland	BLEU	Duitsland	Frankrijk	Italië	Verenigd Koninkrijk	Denemarken	Ierland
Chemie	-2,3	-0,3	-1,5	+1,6	-3,0	+4,2	+5,3	+18,6
Kunstmatige plastische stoffen	-0,2	+0,1	-2,1	+0,2	-0,2	+10,8	+0,5	+3,8
Houtwaren	+1,0	+2,1	-5,0	+0,3	+7,2	+6,4	+2,0	+7,6
Papier	-4,9	-1,1	+0,9	-2,0	+10,8	+7,8	-13,4	-4,2
Textiel	-6,7	-2,9	-0,9	-2,2	+6,2	+10,9	0,0	+2,4
IJzer en staal	-2,2	-3,3	-3,9	-1,2	+25,3	+17,1	+22,2	+13,7
Non-ferro metalen	+3,6	-5,3	-0,9	+3,3	+6,7	+2,4	+2,0	+2,7
Metaalwaren	-1,5	+1,7	-1,9	-1,2	+3,6	+6,4	-5,0	+2,2
Niet-elektrische machines	-0,4	+0,9	-2,9	+1,5	+2,0	+3,8	+0,3	+34,6
Elektrische machines	-3,1	+1,3	-1,1	-1,0	+2,1	+4,8	-4,6	+23,6
Vervoermateriaal, landvervoer	-7,2	+3,6	-0,4	-0,5	-1,4	+1,3	+4,8	0,0

Tabel 4. Marktaandelen en gemiddelde jaarlijkse groei op de invoermarkten der afzonderlijke EG-lidstaten, periode 1974 - 1977 t.o.v. 1974

Land	Procentueel aandeel op invoermarkt in 1977 van						Procentuele gemiddelde verandering per jaar					
	D	B	F	I	VK	DK	D	B	F	I	VK	DK
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Nederland	28,45	23,67	12,34	10,05	14,76	12,07	-1,7	-0,1	-0,6	-0,2	-7,2	-2,7
BLEU	17,76	-	19,29	7,91	11,61	8,48	-1,1	-	-4,1	+2,4	+7,3	+4,3
Duitsland	-	34,06	39,02	38,89	28,47	41,99	-	+0,0	-1,8	-2,8	+2,5	-0,4
Frankrijk	22,94	23,28	-	32,09	18,72	8,35	-1,4	-3,4	-	+1,1	+0,3	+2,0
Italië	17,57	5,84	17,24	-	10,74	5,80	+1,2	+1,6	+5,3	-	+3,5	+2,9
Verenigd Koninkrijk	9,19	11,77	10,07	8,28	-	22,51	+8,6	+6,4	+6,7	+6,0	-	-1,5
Denemarken	3,26	0,65	1,17	2,38	6,37	-	+2,0	+2,1	+4,7	+7,1	-8,0	-
Ierland	0,83	0,72	0,88	0,39	9,33	0,80	+20,9	+18,7	+40,1	+17,6	+0,5	+56,2

Duitse markt. Italië heeft gewonnen op alle markten, terwijl de Denen alleen hebben verloren op de Engelse markt.

Dit laatste kenmerkt de handelsverschuiving na de Deense toetreding tot de EG. Hetzelfde verschijnsel doet zich ook voor t.a.v. het Verenigd Koninkrijk. In tabel 4 staat een en ander samengevat. Afgezien van Ierland en van een enkele uitzondering kan men in het algemeen uit tabel 4 concluderen, dat na de uitbreiding van de EG tot 9 lidstaten de handel tussen de nieuwe leden en de oude is toegenomen, terwijl de handel tussen het Verenigd Koninkrijk en Denemarken is afgenomen.

7. Conclusies

Welke conclusies — hoe voorlopig ook — kan men nu trekken uit bovenvermelde cijfers? In de eerste plaats de conclusie dat het Nederlandse marktaandeel is gedaald in de beschouwde periode, waarbij moet worden aangetekend dat deze achteruitgang zich in vrij sterke mate heeft voorgedaan bij sommige groepen industriële produkten. In die groepen die hier niet afzonderlijk zijn genoemd, moet derhalve een stijging van het marktaandeel worden geconstateerd. Verder kan worden geconcludeerd, dat op de invoermarkten van de afzonderlijke lidstaten van de EG ons aandeel is gedaald.

Hiermede is overigens niets verklaard van de oorzaken achter deze veranderingen in marktaandeel. Evenmin is rekening gehouden met verdere ontwikkelingen op de binnenlandse Nederlandse markt; ontwikkelingen, die geheel of gedeeltelijk de negatieve buitenlandse ontwikkelingen zouden kunnen compenseren. Verder onderzoek zou zich daarom in de eerste plaats kunnen uitstrekken naar ontwikkelingen op nog kleinere deelmarkten, bijvoorbeeld naar afzonderlijke statistieknummers binnen de genoemde goederengroepen om zodoende de zwakke en de sterke produkten in ons exportpakket te kunnen lokaliseren.

Met betrekking tot het meenemen van de ontwikkelingen op de binnenlandse markt moet nogmaals worden gewezen op de interpretatieproblemen, die zullen ontstaan en op de moeilijkheid om internationaal vergelijkbare statistieken te verzamelen van de binnenlandse afzet. Interpretatieproblemen worden veroorzaakt door het grote aantal goederenstromen, dat bij de binnen- en buitenlandse handel van een land

en van zijn concurrenten betrokken is. Het is dan niet erg duidelijk, wat in een concreet geval met de goederenstromen is gebeurd ten aanzien van de concurrentiepositie. Verder is het in zo'n geval ook niet eenvoudig precies vast te stellen naar welk aandeel op welke markt of markten moet worden gekeken. Deze problemen worden overigens niet opgelost door het introduceren van één of meer globale maatstaven (zoals bijvoorbeeld invoerelasticiteiten) in de relaties tussen de verschillende landen. In dit soort maatstaven zou slechts de onderlinge verschuiving van handelsstromen worden verdoezeld, waardoor het interpretatieprobleem in zwaarte zou toenemen.

Ten slotte zal in de toekomst onderzoek moeten worden verricht naar de oorzaken van verschuivingen in het handelspatroon van een land ten opzichte van dat van andere landen. Dit kan geschieden langs lijnen zoals aangegeven in het besproken OECD-rapport, waar vooral met prijzen wordt gewerkt. Maar ook andere oorzaken moeten op hun (kwantitatieve) belang worden bekeken. Men zou hierbij ook kunnen denken aan het z.g. panel-onderzoek, waarbij een aantal „deskundigen” naar hun mening wordt gevraagd over een aantal concrete ontwikkelingen en verwachtingen.

Het bepalen van de concurrentiepositie van ons land en van de oorzaken van veranderingen in de concurrentiepositie zal nog geruime tijd problemen opleveren. Hopelijk geeft deze notitie een aanzet tot verdere studie.

W.F. Smits

RECTIFICATIE

In *ESB* van 28 maart 1979 is in het artikel: „De dienstensector in het regionale beleid (I)” door Dr. C. P. A. Bartels en Drs. S. Y. Roosma een fout geslopen. Op pagina 314, 2e kolom, wordt bij de opsomming van de gebieden c.q. steden waar de bijzondere regionale toeslag geldt, de stad Nijmegen niet genoemd, waar deze wel had moeten worden opgenomen.

Raakt Unctad V ons in onze portemonnee?

Na Genève (1964), New Dehli (1968), Santiago (1972) en Nairobi (1976) zal van 8 tot 31 mei in Manilla de vijfde Unctad-conferentie over de betrekkingen tussen rijke en arme landen worden gehouden. In deze notitie wordt aangegeven welke onderwerpen daar centraal zullen staan. Het staat vast dat veranderingen in de internationale economische orde de rijke landen niet onberoerd zullen laten.

In toenemende mate worden de landen van de wereld van elkaar afhankelijk. Hetzelfde geldt voor hun problemen. De wereldhandel bijvoorbeeld wordt geschaagd door de overdracht van technologie, de stroom van onmisbare grondstoffen en (industriële) goederen, een toereikend internationaal monetair stelsel, samenwerking tussen olie-exporterende en olie-importerende landen en ook tussen geïndustrialiseerde en ontwikkelingslanden.

De *World Bank Atlas* geeft ons een globaal overzicht van de kloof die er (in 1978) bestond tussen de rijke en arme landen (en hun inwoners):

Landen	Aantal	Bruto nationaal produkt per hoofd van de bevolking (in US \$)	Bevolking (in miljoenen)
Geïndustrialiseerde landen			
— rijke	32	5.000 - 15.000	645
— „upper middle class”	32	2.500 - 5.000	810
— „lower middle class”	29	1.300 - 2.500	235
Ontwikkelingslanden			
— meest ontwikkelde	31	700 - 1.300	1.200
— arme	23	300 - 700	970
— „vierde wereld”	20	100 - 300	300
	167		4.160

Het beeld wordt enigszins vertroebeld door de positie van de OPEC-landen, de inkomensverschillen binnen landen, de wisselkoersverhoudingen en de verschillen in leefwijze. De overheersende conclusie blijft evenwel dat de welvaart zéér ongelijk is verdeeld. Aan de ene kant leven 500 mln. mensen in hachelijke omstandigheden, vergelijkbaar met die in het stenen tijdperk, terwijl aan de andere kant 900 mln. mensen in materieel opzicht een welvaartspeil hebben bereikt, dat een eeuw geleden niet voor mogelijk werd gehouden.

Unctad V is bedoeld om inzicht te krijgen in de huidige verstoringen in de internationale handel, de technologie-overdracht en de economische ontwikkeling, alsmede om maatregelen te ontwerpen die deze verstoringen zouden kunnen tegengaan. Hoewel deze maatregelen uiteindelijk de *mondiale* economische groei zullen bevorderen, lijkt het onvermijdelijk dat ze de landen van de derde wereld meer zullen moeten bevoordelen dan Europa, de VS en Japan.

Als mondiaal de economische groei afneemt — b.v. door de energiecrisis, door werkloosheidsproblemen

of door inflatie — zal noodzakelijkerwijs elke verandering in de internationale economische orde de Duitsers, de Amerikanen en de Japanners enz. in hun portemonnee raken. Unctad V noemt met name de Duitsers, de Amerikanen en de Japanners, omdat de Bondsrepubliek, de VS en Japan maar 2 tot 2,5% van hun inkomen afstaan aan de derde wereld (in vergelijking met Zweden, Noorwegen en Nederland, die 8,5 tot 10% afstaan en de OPEC-landen, die ca. 30% van hun inkomen naar de ontwikkelingslanden overhevelen). Het belangrijkste doel van de Unctad is dan ook deze drie leidende landen (naast andere) ertoe te brengen hun aandeel in de hulp aan ontwikkelingslanden te vergroten. Dit artikel tracht duidelijk te maken dat dit in hun eigen belang is.

Grondstoffen

Het grootste deel van de export van de landen van de derde wereld bestaat uit grondstoffen. Haïti, Ivoorkust en Thailand b.v. zijn voor 80% van hun export afhankelijk van onbewerkte grondstoffen. Buitensporige prijsverschommelingen maken het, volgens deskundigen van de Unctad, noodzakelijk dat grondstoffenakkoorden worden gesloten, buffervoorraden worden aangelegd. De grondstoffenproblematiek wordt door de Unctad centraal gesteld, omdat:

- de derde-wereldlanden, die voornamelijk grondstoffen exporteren, de laatste 20 jaar een ruilvoetverlies (grondstoffen t.o.v. industrieproducten) van ongeveer 25% hebben geleden;
- de derde-wereldlanden in slechts een beperkt aantal goederen een „semi-monopolie” hebben (afgezien van olie): bananen cacao, koffie, katoen, jute, rubber, rijst, sisal, suiker, thee, tropische zaden;
- de technologische ontwikkeling leidt tot een geleidelijke daling van het aandeel van onbewerkte grondstoffen in de totale waarde van industrieproducten;
- er een voortdurende verschuiving ten gunste van de chemische en elektrotechnische industrie plaatsvindt ten koste van de leer- en de textielindustrie, waardoor steeds minder onbewerkte grondstoffen worden gebruikt; en last, but not least omdat
- er in de rijke landen een sterk ideologisch bepaalde verbondenheid bestaat met de vrije-markteconomie, die haaks staat op zaken als internationale grondstoffenovereenkomsten, het aanleggen van buffervoorraden e.d.

Momenteel zijn er slechts vijf grondstoffenovereenkomsten van kracht: voor cacao, koffie, olijfolie, suiker en tin. De overeenkomst voor (natuur)rubber, waarover nog in november 1978 is gepraat, is nog niet bereikt. Overeenkomsten voor koper, katoen, ijzer-

erts, jute, magnesium, vlees, fosfaat, hout en plantaardige oliën zijn in voorbereiding. Overeenkomsten voor bananen en bauxiet zijn zelfs nog niet serieus besproken.

Het behoeft daarom geen verwondering te wekken dat de derde-wereldlanden zich richten op a. stabilisering van grondstoffenprijzen op een bevredigend niveau; b. het aanleggen van buffervoorraden om buitensporige prijschommelingen tegen te gaan en c. het bewerken van grondstoffen op de plaats waar deze worden gedolven of geoogst. Het belangrijkste streven in dit verband is het zelf bewerken van koffie, vis, ijzer, fosfaat, rubber en tabak, omdat de landen die deze goederen produceren voor 80% van hun exportopbrengsten van deze goederen afhankelijk zijn. Voor deze goederen (en andere grondstoffen) geldt dat de exportlanden gemiddeld maar 15% ontvangen van de prijs, die door de consumenten uiteindelijk voor de bewerkte produkten wordt betaald. Of men het wil of niet, de wereld zal zich bewegen in de richting van een grotere industriële specialisatie en een grotere mate van arbeidsverdeling. Deze ontwikkeling zal leiden tot het verplaatsen van productie naar de derde wereld als onderdeel van een algehele overheveling van middelen van Noord naar Zuid.

Overheveling van middelen

De overheveling van middelen is een complexe gelegenheid. Wat de publieke sector betreft bestaat de overheveling uit schenkingen, leningen, exportkredieten en bepaalde investeringen. Wat de particuliere sector betreft bestaat de overheveling uit beleggingen en vooral directe investeringen, leningen (meestal in Eurodollars) en, in beperkte mate, charitatieve bijdragen. De handel zorgt uiteraard voor een belangrijke transfer van middelen, maar in de meeste gevallen komt deze neer op een netto overheveling van Zuid naar Noord.

De hierboven genoemde overheveling van middelen wordt door statistieken van de OECD gekwantificeerd. Helaas geven die statistieken slechts een indicatie van de bruto overheveling, exclusief aflossingen van leningen, terugstorting van kapitaal en betalingen van royalties, dividenden en rentebedragen. Evenmin bevatten de statistieken ontwikkelingshulp in natura, zoals de verscheping van voedsel.

Tussen 1965 en het jaar van de oliecrisis steeg de buitenlandse schuld van de derde wereld aan overheden met 13% per jaar en aan particulieren met 21% per jaar. Sinds de oliecrisis zijn deze percentages gestegen tot respectievelijk 16 en 27. Dat betekent dat de buitenlandse schuld aan particulieren, die in 1965 30% bedroeg van de totale buitenlandse schuld van de derde wereld, nu is gestegen tot 60% van het totaal.

Het kwijschelden van schulden zou een aanzienlijke overheveling van middelen van Noord naar Zuid betekenen. Op Unctad IV is een uitstel van betaling aanbevolen voor de „vierde wereld” (25 van de armste landen). Tot nu toe hebben 11 belangrijke crediteurlanden aangeboden om schulden van 18 arme landen te schrappen of te verlagen, in totaal voor \$ 6 mrd.

De drie grote al genoemde landen die maar een

poevere bijdrage leveren aan de totale ontwikkelingshulp, hebben tot nu toe nogal verschillend gereageerd op het pleidooi van Unctad IV. De Bondsrepubliek heeft \$ 2,3 mrd. aan schulden geschraapt, Japan \$ 1,2 mrd. en de VS een onbetekenend bedrag. Canada, Scandinavië, Nederland en Zwitserland zijn de grootste voorstanders van schuldverlichting. (Er moet wel op worden gewezen dat de VS de belangrijkste bijdrage leveren op het gebied van de voedselhulp.)

Er zijn natuurlijk andere mogelijkheden tot overheveling van middelen denkbaar. De verplaatsing van productiebedrijven van Noord naar Zuid is het belangrijkste voorbeeld. „To make ropes where the sisal grows” is een handelwijze die door steeds meer bedrijven wordt gevolgd, vaak gestimuleerd door prikkels van overheden. Een andere belangrijke overheveling zou het gevolg kunnen zijn van de exploitatie van de oceaan (vis, olie, mineralen).

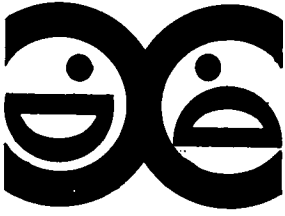
Unctad V

Unctad V vindt de wereld op een kruispunt. Aan de ene kant bestaat er duidelijk voor de eerste maal in de geschiedenis een gevoel bij de rijke landen dat zij de plicht hebben rechtvaardigheid ten opzichte van de arme landen en hun bevolking aan de dag te leggen. De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties sprak zich in 1976 uit dat de ontwikkelingsstrategieën „should implicitly include as a priority objective the promotion of employment and the satisfaction of basic needs of each country's population”. Aan de andere kant hebben de inflatie, de verminderde economische groei, de oliecrisis en de werkloosheid in de rijke landen tot gevolg dat hun bekommernis om het lot van de derde wereld vermindert.

Als de wereldeconomie een langdurige periode van geringe economische groei tegemoet gaat, dan zal elke belangrijke overheveling van middelen van Noord naar Zuid (uit „verlicht” eigenbelang of onder dwang) noodzakelijkerwijs moeten komen uit de portemonnees van Amerikanen, Europeanen en Japanners. Kwijschelding van schulden, overdracht van „know how”, internationale grondstoffenovereenkomsten, buffervoorraden, ontwikkelings- en voedselhulp, het wegnemen van tariefbarrières en andere handelsbelemmeringen door de rijke landen en (last, maar zeker niet least) een minder scheve inkomensverdeling in de derde-wereldlanden zijn de voorstellen die op Unctad V zullen worden gedaan en die zullen moeten leiden tot een overheveling van middelen om in basisbehoeften van mensen te voorzien, welke momenteel op grote schaal onvervuld blijven.

Net als in de OPEC-landen is gebeurd, zou UNCTAD V vraag kunnen creëren in het Zuiden, waardoor de stagnerende kapitaalgoederenindustrie in het Noorden zou kunnen worden gestimuleerd. Maar het zal er toch op neer komen dat het Noorden meer voor minder zal moeten betalen. Dat is in het kort de boodschap van Unctad V. Zal er een passende reactie op komen?

André van Dam

Arbeidsverhoudingen in de kwartaire sector

DRS. L. FAASE

Op de laatste dag van februari werd in Leiden door de ambtenarenbonden de cao-welzijnswerk ondertekend. Bij die gelegenheid merkte ABVA-voorzitter Jan Dutman op: „De cao-welzijnswerk is de eerste grote stap in de ontwikkeling van liefdadigheidswerk naar professionele zorg. Na soortgelijke ontwikkelingen in onderwijs en gezondheidszorg heeft nu ook het welzijnswerk een professionele regeling van afdwingbare arbeidsvoorwaarden voor alle soorten welzijnswerk. De chaos van tientallen adviesregelingen is voorbij”. Twee dagen later breekt minister Wiegel zijn overleg met de centrales van overheids personeel af zonder tot overeenstemming te zijn gekomen over de wijze waarop de door hem voorgestelde extra bezuinigingen op de ambtenarsalarissen (van 6 maal 0,5%) konden worden doorgevoerd. Beide gebeurtenissen vormen aanleiding om in dit artikel een schets te geven van de arbeidsverhoudingen in de kwartaire sector. Onder de kwartaire sector versta ik dus zowel de publieke of overheidssector, waarin de naar schatting 800.000 ambtenaren werkzaam zijn, als de niet-commerciële dienstverlening in de gezondheids- en welzijnzorg (ook wel aangeduid als het particuliere segment in de kwartaire sector) waarin zo'n 400.000 trendvolgers werken 1).

De rechtspositie van de ambtenaar

In de eerste plaats, en wellicht ten overvloede, zij opgemerkt dat de arbeidsverhoudingen in de overheidssector sterk afwijken van die in de particuliere sector. De bijzondere rechtspositie van de ambtenaar is neergelegd in artikel 125 lid 1 (K) van de Ambtenarenwet 1929. Geen bewindsman van Binnenlandse Zaken zal in zijn eerste ontmoeting met de centrales van overheids personeel nalaten de grote waarde van het eigen rechtskarakter van de ambtenaarsverhouding te benadrukken. Ook minister Wiegel niet en de centrales van overheids personeel hebben daar met grote vreugde kennis van genomen. Dat eigen

rechtskarakter is, enigszins gechargeerd gezegd, neergelegd in 5 belangrijke leerstukken: a. dat van de overheid die eenzijdig de arbeidsvoorwaarden vaststelt; b. dat van het reëel en open overleg dat nodig is om aan het gestelde onder a te kunnen voldoen; c. dat van het trendbeleid; d. dat van de onaantastbaarheid van verkregen rechten en e. dat van het stakingsverbod.

Om met het laatste te beginnen: het is sinds enkele jaren duidelijk dat het stakingsrecht voor ambtenaren er zal komen. In de troonrede van 1973 liet het toenmalige kabinet al opnemen: „de regering heeft besloten tot bevordering van spoedige ratificatie van het Europees Sociaal Handvest met inbegrip van de erkenning van het stakingsrecht voor ambtenaren”. Op zich zelf een voorbarige uitspraak. In de eerste plaats omdat de Commissie-Toxopeus toen nog druk doende was na te gaan (o.a.) of het stakingsrecht voor overheids personeel wel zou stroken met de hedendaagse ambtenaarsverhouding. Het is nog steeds jammer dat de commissie haar opdracht als reactie op die uitspraak inleverde, omdat de vraagstelling als zodanig steeds weer opduikt. In de tweede plaats prematuur, omdat uiteindelijk de ratificatie plaatsvond (op 25 mei 1978) onder voorbehoud m.b.t. de erkenning van het stakingsrecht voor het overheids personeel.

Dit voorbehoud is overigens in de tijd beperkt. Door middel van de motie De Voogd/Van Dam heeft de Tweede Kamer de minister verzocht voor 1 januari 1981 een voorstel in te dienen. Daarin zal moeten worden geregeld welke beperkingen bij wet op het stakingsrecht kunnen worden aangebracht ter bescherming van rechten en vrijheden van anderen en ter bescherming van de openbare orde, de nationale veiligheid, de gezondheid of de goede zeden. Het gaat dus om de vraag welke categorieën niet mogen staken, of selectiever: onder welke omstandigheden of m.b.t. welk taakaspect de overheidsdienaer niet tot staking mag worden geroepen.

Intussen is minister Wiegel alweer

bijna een jaar doende een commissie van deskundigen te formeren om wat klaarheid in de problematiek te brengen. Een nieuwe Cie-Toxopeus dus. Daarnaast ligt sinds 21 maart 1974 een wet bij de Eerste Kamer tot intrekking van het strafrechtelijk stakingsverbod. Ook hier speelde de vraag in hoeverre het stakingsrecht gevolgen zou hebben voor het eigen rechtskarakter van de verhouding overheid-ambtenaar. Uit het intussen gegeven antwoord blijkt dat het stakingsrecht een gevolg is van de reële participatie van de bonden in de besluitvorming in het georganiseerd overleg. M.a.w. het stakingsrecht regardeert de bonden, niet de ambtelijke verhouding; niet de eenzijdige vaststelling van de arbeidsvoorwaarden. Een vooralsnog weinig bevredigende redenering, omdat zij het dwangelement van stakingsacties niet onderkent. Bovendien mag die ontwikkeling er niet toe leiden dat het parlement zich sterker dan voorheen met het arbeidsvoorwaardenbeleid zal moeten gaan bemoeien, een gevaar overigens dat niet afhankelijk is van de aard van de werkgever-werknemerrelatie.

De ambtenarenorganisaties

Alvorens vervolgens in te gaan op de problematiek van het trendbeleid lijkt het dienstig enige informatie te geven over de nogal chaotisch aandoende institutionele structuur waarbinnen het arbeidsvoorwaardenoverleg in de kwartaire sector moet worden gesitueerd.

Het Algemeen Rijksambtenarenreglement (ARAR), bepaalt dat over aangelegenheden van algemeen belang voor de rechtstoestand van de ambtenaren met inbegrip van de algemene regels

1) De totale omvang van de niet-commerciële sector wordt geschat op 500.000 werknemers. Hieronder zijn dan ook begrepen degenen die niet onder het bereik van de ambtenarenbonden vallen. Te denken valt b.v. aan personeel werkzaam bij omroeporganisaties.

volgens welke het personeelsbeleid zal worden gevoerd niet wordt beslist dan nadat daarover namens de minister van Binnenlandse Zaken overleg is gepleegd met de Centrale Commissie voor Georganiseerd Overleg in Ambtenaren Zaken (CC).

Op dit moment heeft een vijftal centrales de bevoegdheid vertegenwoordigers in de CC aan te wijzen. Hiervan is de grootste het comité ter behartiging van de algemene belangen van het overheidspersoneel (ACOP). Bij het ACOP zijn ruim 290.000 werknemers via een aantal bonden aangesloten. De belangrijkste bond is ongetwijfeld de ABVA, voluit de Algemene Bond van Ambtenaren en van personeel in de gezondheidszorg, het welzijnswerk en de sociale werkvoorziening. De ABVA, aangesloten bij het NVV, maakt de laatste jaren een gigantische groei door en is met haar 205.000 leden de grootste vakbond van Nederland geworden. Naast de ABVA zijn vier andere bonden bij het ACOP aangesloten, te weten de Algemene Bond van Onderwijzend Personeel (ABOP), de Vervoersbond NVV (dit met name i.v.m. de bemoeienissen met de pensioenregeling van het NS-personeel), de Nederlandse Politiebond en de Vereniging van Militair Technisch en Specialistisch Beroepspersoneel.

De rooms-katholieke en protestants-christelijke ambtenarencentrales hebben een analoge opbouw. De Rooms-katholieke Centrale van burgerlijk Overheids- en semi-overheidspersoneel (RKCOP) organiseert via de aangesloten bonden ruim 155.000 werknemers. Een belangrijke bond als de KABO, met ruim 50.000 leden werkt in FNV-verband met de ABVA samen en heeft zich sinds kort bij het ACOP aangemeld. De ARKA, die niet bij het NKV aangesloten is geweest, werkt sinds 1 juli 1977 in federatief verband met de NCBO samen. Zij telt ruim 32.000 leden. De overige RKCOP-bonden organiseren resp. de politie-ambtenaren, het militair personeel en het onderwijzend personeel, waarvoor drie bonden paraat staan. Ook de Vervoersbond NKV is bij het ACOP aangesloten. Men hoeft niet al te speculatief te werk te gaan om te veronderstellen dat het RKCOP één van de kleinere centrales zal worden, zo niet zal verdwijnen. Na de ARKA-NCBO samenwerking in CFO-verband (samen goed voor 95.000 leden) lijkt toetreding tot de christelijke centrale een logische volgende stap. De Vervoersbond FNV zal aansluiting bij het ACOP zoeken. Voor de overige vijf bonden met samen zo'n 45.000 leden zal de keuze voor het grote of kleine federatieve verband zich zeker opdringen.

De al eerder genoemde NCBO is met haar 63.000 leden de grootste bij het CNV aangesloten vakbond en tevens de grootste bij de Christelijke Centrale van Overheids en Onderwijzend Personeel

(CCOOP) aangesloten bond. Ook de NCBO organiseert, getuige de naam (Nederlandse Christelijke Bond van personeel werkzaam bij de overheid en in de sectoren gezondheidszorg en maatschappelijk welzijn), zowel ambtenaren als trendvolgers. Naast de NCBO zijn bij de CCOOP de Vervoersbond CNV, de bonden van politie-ambtenaren en militairen, en drie onderwijsorganisaties aangesloten. Bij elkaar genomen is het CCOOP goed voor 125.000 leden.

Binnen de drie centrales werken de belangrijkste bonden, de ABVA, KABO, ARKA en NCBO samen in het z.g. SBO-verband (Samenwerkende Bonden van Overheidspersoneel); een poging om de overheid met unanieme standpuntbepalingen te benaderen. Dit samenwerkingsverband staat overigens sinds de februaristakingen van 1977 nogal onder druk.

Het organisatorische beeld aan werknemerskant is hiermee nog niet compleet. Vermeld dienen nog te worden het Ambtenarencentrum (AC) met een achterban van zo'n 100.000 leden en de Centrale van hogere functionarissen bij overheid en onderwijs (CHA) met ruim 30.000 aangesloten leden. De

---

Deze rubriek wordt verzorgd door de vakgroep Sociaal-economisch beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

---

beide laatste centrales vertegenwoordigen een veelheid van categorale organisaties. Het categorialisme, d.w.z. organisatie op basis van professionele kenmerken, neemt overigens toe, zowel binnen als buiten „de grote drie” NVV, NKV en CNV 2).

Een eenvoudige optelsom leert ons dat bij de 5 centrales meer dan 600.000 ambtenaren en trendvolgers zijn aangesloten. Daarbij zijn de ledenaantallen van de drie vervoersbonden (samen 85.000 leden) buiten beschouwing gebleven, alsook de ledenaantallen van de niet aangesloten categorale organisaties die met name ook onder de trendvolgers nogal wat aanhang hebben. De ruim 600.000 werknemers vormen dus 50% van de doelgroepen van de bonden: de naar schatting 1,2 mln. werknemers in de kwartaire sector, waarvan 1/3 wordt gevormd door de ambtenarengroep (en degenen met een vergelijkbare rechtspositie) en 1/3 door de trendvolgers. De organisatiegraad is vooral hoog onder de ambtenaren. ABVA, NCBO en KABO organiseren naar schatting „slechts” 55.000 trendvolgers.

In de overheidssector is het beeld aan werkgeverszijde in principe uiterst simpel. De overheid is hier de enige werkgever en derhalve de enige overlegpartner voor de bonden op alle niveaus. Dit simpele beeld vinden we in de particuliere sector niet terug. Integendeel, daar zijn het de besturen van talloze ver-

enigingen en stichtingen, de belichaming van het particulier initiatief in de gezondheidszorg en het welzijn, die de duizenden werkers in dienst nemen. De trendvolgers werken op basis van een arbeidscontract naar burgerlijk recht en hebben van ambtenaren afwijkende arbeidsvoorwaarden; zij betalen b.v. de sociale-verzekeringspremies en hebben eigen pensioenvoorzieningen. De ambtenarenbonden proberen de arbeidsvoorwaarden voor deze groepen via collectieve contracten te regelen. Daarbij is de positie van de ambtenaar het referentiepunt. Wie echter collectieve contracten wil afsluiten heeft een werkgeversorganisatie nodig.

De oneigenlijke werkgever?

Kijken we naar de welzijnssector, dan is de onlangs afgesloten cao een sluitstuk op een ontwikkeling die ruim tien jaar geleden begon. In eerste instantie leek het voor de hand liggend dat de bonden in contact traden met de z.g. koepelorganisaties, de gesubsidieerde landelijke overkoepelingen van de verschillende welzijnssectoren, zoals de Raad voor de gezinszorg, Salco e.a. De koepels zijn echter vooral opgezet voor de coördinatie en de kwalitatieve begeleiding van het werk en hebben dus een specifieke beroepsinhoudelijke taak. Het zijn vooral de bonden geweest die aandrongen op de vorming van afzonderlijke werkgeversorganisaties. De bonden hebben een gesprekspartner nodig met een zo groot mogelijke achterban, met name om een stelsel van uniforme arbeidsvoorwaarden en een eigen pensioenfonds (PGGM) te kunnen realiseren. De werkgeversorganisaties zijn er per werksector gekomen.

De volgende stap was logischerwijze het bijeenbrengen van die verschillende organisaties. Dat gebeurde toen op 30 januari 1973 de Federatie van Werkgeversverenigingen in de Welzijnssector (FWW) tot stand kwam. Bij deze federatie zijn op het ogenblik 12 werkgeversverenigingen aangesloten. Twee van hen, de Nationale Kruisvereniging en de Werkgeversvereniging Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg, sluiten ieder nog afzonderlijk cao's af, omdat zij de SBO-bonden niet voldoende representatief achten. Daardoor kunnen met name de categorale organisaties voor artsen in dienstverband (LAD) en voor de psychologen (NIP) bij de onderhandelingen worden betrokken.

Om de institutionele ordening rond het arbeidsvoorwaardenoverleg in het

---

2) G. J. M. Conen, Ontwikkeling en samenstelling ledental vakorganisaties, in: T. Akkermans, *Facetten van vakbondsbeleid*, Alphen aan den Rijn, 1977.

particuliere segment van de kwartaire sector compleet te krijgen zij nog vermeld dat verleden jaar voor de eerste maal de cao-ziekenhuiswezen (180.000 werknemers) werd afgesloten tussen de SBO-bonden en de Nationale Ziekenhuisraad (NZR) en dat er voorts „kleinere” cao's worden afgesloten in de sectoren bejaardenzorg, openbare bibliotheken, kinderdagverblijven enz. De SBO-bonden zijn daarnaast betrokken bij collectieve onderhandelingen buiten de kwartaire sector, nl. bij de cao voor apothekers-assistenten.

Kenmerkend voor de welzijns-cao is dat de uitkomsten van de onderhandelingen rechtstreeks voor de volle 100% op het overheidsbudget drukken. De loonkostenstijging in andere sectoren zoals b.v. in de gezondheidszorg en de bejaardenzorg kunnen daarentegen gedeeltelijk worden afgewenteld op de gebruikers door middel van tariefstijgingen. De kosten van de bejaardenverzorging drukken b.v. slechts gedeeltelijk (en via de Algemene Bijstandswet) op het overheidsbudget. In die gevallen is de overheid niet bij het cao-overleg betrokken. Voor de cao's in de welzijnssector is in de afronding van de besprekingen wel ruimte voor invloed van de overheid. Daarvoor zijn zowel voor de grote cao-welzijnswerk als voor de kleinere cao's tripartite overlegorganen gecreëerd. Dit tripartite overleg zal ook op gemeentelijk niveau moeten worden

opgezet, nu bij de decentralisatie van het welzijnsbeleid vooral de gemeenten verantwoordelijk zullen worden voor de allocatie van de geldmiddelen. Dat betekent weer dat de FWW plaatselijke afdelingen zal moeten opzetten.

Intussen is de eerste welzijns-cao met instemming van de overheid tot stand gekomen. Voor de bonden betekent dit, dat de overheid ook de financiële consequenties voor haar rekening zal nemen en via de geldende subsidieregelingen de werkgevers schadeloos zal stellen. Men kan zich bij dit alles afvragen wie nu de echte werkgever is. De FWW-leden zijn in laatste instantie immers niet verantwoordelijk voor de gevolgen van de cao, die zij met de bonden afsluiten. Het tripartite overleg maakt de overheid verantwoordelijk; in feite is ze ook de eerst aangewezen contractpartner. De functie van de FWW en haar haar leden is daarmee bepaald onduidelijk geworden en ligt m.i. dan ook meer op het vlak van de dienstverlening ten behoeve van de leden (zoals b.v. ook het VNO dat zelf geen onderhandelingen voert). De marges voor een eigen arbeidsvoorwaardenbeleid zijn voor het FWW immers onvoorspelbaar, nl. afhankelijk van de middelen die de overheid ter beschikking wenst te stellen. Bovendien hebben de FWW-leden er nauwelijks enig belang bij om het arbeidsvoorwaardenbeleid van de bonden te dwarsbomen.

Het trendbeleid

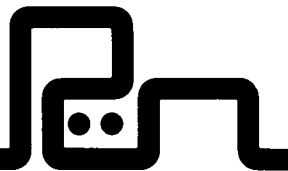
Sinds 1962 ontvangen ambtenaren hun jaarlijkse loonsverhoging en prijscompensatie met behulp van de trendcijfers afgeleid uit de gewogen gemiddelde stijging van de regelingslonen van volwassen mannelijke werknemers in bedrijfstakken en ondernemingen van 10.000 en meer werknemers. Daarmee heeft het salarisbeleid van de overheid geen centrale betekenis in het landelijke loonbeleid. Gezien het feit dat de trendsetters van de onderhandelingsronden vooral gevonden moeten worden in de secundaire (industriële) sector en de bouw, springt als belangrijk gevolg onmiddellijk in het oog dat de aldaar ontstane produktiviteitsstijging — voor zover omgezet in een reële verbetering van de arbeidsvoorwaarden — ook in de tertiaire en kwartaire sector moet worden uitbetaald. In die zin zijn ook de ambtenaren trendvolgers.

Uit het oogpunt van verdelende rechtvaardigheid is dit nooit als een groot probleem gezien, maar nu de kwartaire sector sterk gegroeid is, en we juist in deze sector de werkgelegenheid voor de toekomst veilig wensen te stellen rijst de vraag of een zelfstandig salarisbeleid nog lang kan uitblijven. Incidenteel past de overheid de bezoldigingsstructuur aan en wordt aldus een zekere nivellering verkregen, maar het trendbeleid zelf staat niet ter discussie, noch bij de bonden,

bij het PROVINCIAAL ELECTRICITEITSBEDRIJF VAN NOORD-HOLLAND werken circa 2500 mensen aan de productie en distributie van elektrische energie voor 425.000 gezinnen en bedrijven.

het hoofdkantoor bevindt zich in bloemendaal, de centrales staan in velsen, diemen en oudeschild (texel).

in 1981 zal een bedrijfskantoor in alkmaar worden betrokken.

in verband met uitbreiding van de activiteiten op het gebied van de bedrijfsorganisatie zoeken wij een

organisatie-adviseur m/v

taak

het met behulp van alle daarvoor in aanmerking komende technieken verrichten van organisatie-onderzoek. het begeleiden van reorganisaties.

deze functionaris zal naast de huidige twee organisatie-adviseurs worden toegevoegd aan de organisatie-adviseur der directie.

standplaats

bloemendaal.

vereisten

H.T.S. met economische-administratieve ervaring, of HEAO met technische ervaring.

minimaal 5 jaar gevarieerde ervaring, bij voorkeur opgedaan bij een organisatie-adviesbureau. leeftijd tussen 30 en 40 jaar.

salaris

is afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring en kan maximaal f 5.103,- bruto per maand bedragen.

een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

voorzieningen

welvaarstvaste pensioenregeling, vakantietoeslag 8%. gunstige secundaire arbeidsvoorwaarden.

uw sollicitatie wordt met belangstelling tegemoet gezien door de directie van het PEN, postbus 150, 2060 AD bloemendaal

telefonisch kan informatie worden verkregen omtrent de functie bij de organisatie-adviseur der directie onder nummer 023-258221, toestel 2221 b.g. 2198.

noch bij de overheid. Wel zijn de bonden bereid te praten over de toegepaste trendtechniek, het lijkt immers redelijk bepaalde elementen niet in de trend mee te nemen. Het voorstel om $6 \times 0,5\%$ op de trend te bezuinigen kwam in zoverre op een ongelukkig moment dat de besprekingen rondom de bijstelling van de trendsystematiek nog niet hadden plaatsgevonden. Niet de trendsystematiek zelf, maar de noodzaak om te bezuinigen was hier kennelijk het bepalende motief. De bonden hebben zich hier uiteindelijk bij neer moeten leggen nadat de Tweede Kamer met de kortingsmaatregelen akkoord ging. „Het kan immers niet de taak zijn van de vakbonden als eerste de bijl te leggen aan de wortels van de parlementaire democratie” zo stelt de ABVA-bondsraad vast. Een negatief bijeffect van de gebeurtenissen vormt de hernieuwde verwijdering tussen ABVA/KABO enerzijds en NCBO/ARKA anderzijds. De laatste gingen akkoord met de voorgestelde differentiatie van de kortingspercentages, afhankelijk van het inkomen (0,3% - 0,7%). De eerste bepleitten een sterke differentiatie. Voor ABVA-voorzitter Dutman was een en ander nog eens aanleiding om de eenzijdigheid in de vaststelling van de arbeidsvoorwaarden af te wijzen. Hij eiste herstructurering van het rijksoverleg, zeggenschap bij de vaststelling van arbeidsvoorwaarden en formele regeling van het stakingsrecht. Hoe die zeggenschap tot stand moet komen bleef onduidelijk, maar met het stakingsrecht in de zak is de oplossing: geen overleg maar normale contractonderhandelingen niet moeilijk.

Wat nu de trendvolgers in de particuliere sector betreft, ook hier wil de overheid op passende wijze de voorgestelde bezuinigingen binnenhalen. De wettelijke mogelijkheden daartoe ontbreken en de SER is inmiddels om advies gevraagd (per brief van 4 oktober 1978). Ingrijpen in de cao-onderhandelingen ligt echter niet voor de hand ook al heeft het kabinet zulks t.a.v. de bejaarden-cao overwogen. De vrijheid van onderhandeling gearandeerd in het Europees Sociaal Handvest is in gevaar, en geen minister van Sociale Zaken wil de frustratie van een dergelijke vrijheid op zijn geweten hebben. Bovendien is in *Bestek '81* en later in de motie-Rietkerk (door de Tweede Kamer aanvaard) gewezen op het verschil in rechtspositie tussen ambtenaren en trendvolgers. Kortom er zijn eigenlijk geen redenen om de trendkortingen ook op de contracten van trendvolgers toe te passen. Dat ontmaskert meteen de ondeugdelijke gronden waarop in *Bestek '81* is gepleit voor een offer van de ambtenaren en trendvolgers.

De overheid is echter wel degelijk van plan de beoogde bezuiniging ook in de particuliere sector binnen te halen. Dat kan via het prijsbeleid (ziekenhuistarie-

ven fixeren) of via inhouding van subsidies (in de welzijnssector). Het lijkt uitgesloten dat de minister van Sociale Zaken budgettaire motieven kan en mag hanteren om de wet tot het algemeen verbindend of onverbindend verklaren van een cao in ongunstige zin toe te passen, hetgeen overigens kan, „indien het algemeen belang zulks eist”. Ook de mogelijkheid van toepassing van de Loonwet lijkt uitgesloten. Artikel 8 (ingrijpen in afzonderlijke cao's) is in 1970 al buiten werking gesteld en artikel 10 laat alleen een loonbevrozing over de hele linie toe en slechts voor een periode van maximaal 6 maanden. Het gevaar is dan ook niet denkbeeldig dat de overheid als laatste redmiddel, analoog aan de volumebeperkende maatregelen in de sociale-zekerheidssector de werkgelegenheid in de kwartaire sector zal moeten aanpakken om toch nog iets van *Bestek '81* overeind te houden. De toegepaste differentiatie in de korting leverde al een gat op van f. 150 mln., dat men nu nog wellicht hoopt te dichten door besparingen op de pensioenvoorziening (over dit onderwerp moet de Cie-Bosman nog rapporteren). Het ziet er bovendien naar uit dat het kabinet het niet zal zoeken in een verdere stijging van het financieringstekort. De vraag is echter of de overheid als werkgever het zich kan permitteren weer een personeelstop af te kondigen. Daarmee zou ze zich wel heel ver van de vakbonden verwijderen. Een moeilijk dilemma. Door trendvolgers en ambtenaren op één hoop te gooien heeft het kabinet een dure rekenfout gemaakt.

Perspectieven op langere termijn

De feiten die tot nu toe zijn weergegeven leiden tot een aantal opmerkingen met betrekking tot de inhoud en de vormgeving van het arbeidsvoorwaardenoverleg in de kwartaire sector.

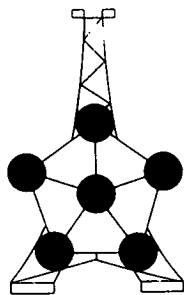
Allereerst moeten we dan vaststellen dat de ambtenarenbonden de grootste vakbonden van Nederland zijn geworden en alleen al daardoor een toenemende invloed zullen krijgen op het landelijke beleid van FNV en CNV. Ook daarom zal het voor de overheid steeds belangrijk blijven het jaarlijks terugkerend arbeidsvoorwaardenoverleg in de Stichting van de Arbeid in gunstige zin te beïnvloeden; als beheerder van de collectieve sector in meer algemene zin, en specifiek als grootste werkgever. Vaker is betoogd dat zulks impliceert dat tussen de begrotingsbehandelingen en het arbeidsvoorwaardenoverleg een zekere communicatie moet bestaan, zo er al niet tot een meer ondubbelzinnige koppeling moet worden overgegaan. De noodzaak hiertoe neemt toe naarmate de economische groei afneemt en de verdelingsproblematiek ernstiger wordt. Echter, wat vooral verdeeld moet worden is een groeiende vraag naar werkgelegenheid

en die vraag kan uiteindelijk alleen maar in de kwartaire sector worden opgevangen, gegeven de toenemende kapitaalintensiteit in de industriële sector en de particuliere dienstverlening. Beide sectoren, die te zamen de marktsector vormen, dienen evenwel de groei in de kwartaire sector te financieren.

In de tweede plaats: indien nu zowel voor de overheid als voor de ambtenarenbonden het werkgelegenheidsbeleid centraal staat dan dienen de normen waarop het trendbeleid is gebaseerd te verschuiven, m.a.w. er zou een omgekeerde relatie kunnen worden gelegd tussen de werkgelegenheids groei in de kwartaire sector en de stijging van de lonen in de marktsector. Op zich zelf is dit niet onmogelijk. Ook het collectieve deel van de VAD was een poging om door loonkostenbesparing vrijkomende winsten een meer algemeen maatschappelijke bestemming te geven. Wanneer de ambtenarenbonden zich op het werkgelegenheidsargument kunnen vinden dan kan ook het trendbeleid op de helling. De trend is immers nu gebaseerd op de ontwikkeling in de marktsector en impliceert zowel prijscompensatie als welvaartsverbetering c.q. reële groei. Dit onderscheid was binnen de trend niet van belang. De bonden zouden echter met prijscompensatie genoeg kunnen nemen, zodat de welvaartsstijging niet aan de werknemers (c.q. de individuen) maar aan de gehele en dan groeiende groep werknemers in de kwartaire sector ten goede zou komen. Dat de bonden bereid zijn niet alleen maar „trendmatig” te denken blijkt trouwens uit de aftopping van de prijscompensatie (bij f. 45.000) waarmee men duidelijk voorloopt op het bedrijfsleven.

In de derde plaats: het beleid t.a.v. de trendvolgers is erop gericht voor hen een rechtspositie te creëren vergelijkbaar met die van de ambtenaar. De enige reden trouwens dat trendvolgers geen ambtenaar zijn is gelegen in de honorering van het particulier initiatief. De vraag is of dit op lange termijn moet blijven gehandhaafd of dat b.v. het welzijnsbeleid een (gemeentelijke) overheidszaak moet worden. Dat neemt niet weg dat wij ons ook moeten afvragen of de huidige positie van de ambtenaar referentiepunt moet blijven. Het lijkt al te gemakkelijk om het verdelingsvraagstuk te blijven ontlopen door nivellering voor te stellen als „het optillen van de onderkant”. Het gaat er veeleer om een modaal pakket van arbeidsvoorwaarden te creëren met als belangrijkste elementen: aanstellingsvoorwaarden, pensioenregeling, wachtgeldregeling, ziektekostenregeling enz., waar op langere termijn iedereen naar toe kan groeien. Het bijzondere in het rechtskarakter van de ambtelijke verhoudingen wordt immers met stakingsrecht en met zeggenschap over de ar-

De kwade reuk van natrium

PROF. DR. J. A. GOEDKOOP*

Enkele weken geleden werd in de duinen ten noorden van Petten een onderzoek afgesloten dat vele jaren had geduurd. Een dertigtal mensen die erbij betrokken waren was voor deze gelegenheid uitgenodigd. Veel te zien was er niet: weliswaar stond over twee verdiepingen een systeem van pijpen, ketels en pompen roodgloeiend, maar dat bleef verborgen achter dikke lagen isolatiemateriaal en stalen omkastingen. Deze laatste waren nodig omdat door de pijpen het gesmolten metaal natrium stroomde, dat bij aanraking met lucht onmiddellijk in brand zou vliegen.

In een van die kasten was datgene ondergebracht waarom het eigenlijk ging: een verticaal stuk pijp van ongeveer een halve meter lang, driehoekig van doorsnede, waarin op korte afstanden van elkaar 28 staven, elk 6 millimeter dik, in een regelmatig patroon waren gerangschikt. Elke staaf werd elektrisch verhit en de ontwikkelde warmte werd afgevoerd door het langsstromende natrium. Echter, aan de instroomzijde was de doorgang tussen de pennen deels geblokkeerd door een driehoekig plaatje. Wanneer dan ook het elektrisch vermogen voldoende werd opgevoerd, of

het natriumdebiet voldoende geknepen, of de druk in het systeem voldoende verlaagd, begon achter die blokkering het natrium te koken. Dat was natuurlijk niet te zien, maar wel af te leiden uit signalen van microfoons, drukopnemers en thermokoppels. De laatste registreerden temperaturen op vele plaatsen in het natrium alsook in de wanden van de staven. Daarop berustte ook een beveiliging die ervoor zorgde dat, als het voor een der staven al te hachelijk werd, prompt de elektrische stroom werd onderbroken om te voorkomen dat de staafbundel, waarin vele honderden werkplaatsuren zaten, onbruikbaar zou worden voor verdere experimenten.

Die laatste vrijdagmiddag was dat geen punt van zorg meer: de beveiligingen werden overbrugd en de omstandigheden geleidelijk zo bar gemaakt dat een groot deel van het natrium kookte en acht staven het begaven voordat voor het laatst de stroom werd uitgeschakeld.

Het natrium werd afgelaten in een voorraadvat, er werden toespraakjes gehouden en een krat bier aangesproken.

Om de maatschappelijke relevantie van dit stukje onderzoek te kunnen waarderen moet men weten dat de elektrische centrale die vlak over de grens in Kalkar gebouwd wordt als warmtebron ongeveer 150 zeskante stalen bussen heeft, die elk 169 stalen buisjes met een diameter van 6 millimeter bevatten, gevuld met een mengsel van uraanoxide en plutoniumoxide. Die zeskante splijtstofelementen vormen tezamen het hart van een kernreactor. De splijtingswarmte die in de staven vrijkomt wordt door van onder naar boven langsstromend natrium meegevoerd naar warmtewisselaars en daar afgegeven aan secundaire natriumcircuits, waarmee ten slotte de stoom wordt opgewekt die de turbine met generator aandrijft.

Denk nu uit zo'n splijtstofelement de middelste staaf weg en de rest als een taart in zessen verdeeld. Dan komt elke taartpunt overeen met hetgeen in Petten is onderzocht, met dit verschil dat de staven daar niet warmte leverden waarmee uiteindelijk elektriciteit kan worden gemaakt, maar juist elektrisch werden

* Verbonden aan het Energieonderzoek Centrum Nederland, Petten NH.

beidsvoorwaarden ondergraven. Het gaat hier weliswaar om collectieve regelingen maar ze zullen hun uitwerking op de individuele rechtspositie niet missen: de vermaatschappelijking van de ambtelijke verhouding wordt een feit.

In de vierde plaats lijkt het noodzakelijk dat de overheid contractpartner wordt voor alle cao's die mede door haar worden gefinancierd. Dat geldt al voor de tripartite overlegvormen in de welzijnssector, het zal ook voor de overige sectoren moeten gelden. De werkgeversverenigingen hebben immers een beperkte verantwoordelijkheid voor de door hen afgesloten cao's, de afwentelingsmogelijkheden zijn te groot. De cliënt kan immers niet in vrijheid beslissen niet meer gebruik te maken van de diensten van b.v. ziekenhuispersoneel of bejaardenverzorgers. En als de cliënt kan afwentelen, dan is de overheid weer verantwoordelijk.

De werkgeversverenigingen in de welzijnssector zijn dan ook te haastig opgericht. Hun taak lijkt vooral intern gericht, te weten: coördinatie van de arbeidsvoorwaarden en het doen uitvoeren van een goed personeelsbeleid, zorgend voor kwaliteit en evenwicht in de personeelsopbouw. Maar zoals iedereen weet zijn de laatste aspecten nu juist niet een taak van werkgeversverenigingen maar van „professionals” binnen de organisaties en daarmee een integraal onderdeel van de beroepsinhoudelijke kanten. Hiertegen kan als bezwaar worden aangevoerd, dat een zekere uniformering en coördinatie van dit beleid juist van buitenaf moeten worden ingebracht. Dat geldt trouwens ook voor efficiency-verbetering door middel van uniforme standaarden, iets waarin juist in de welzijnssector grote behoefte bestaat. De vraag is nu of ook deze aspecten niet tot het overheidsbeleid moeten

worden (en al worden) gerekend. Pas als de overheid als werkgever aan de onderhandelingen deelneemt, kunnen prioriteiten worden gesteld die uitstijgen boven het directe belang van de contracterende partijen.

Leo Faase

Geraadpleegde bronnen

ABVA, Jaarverslag 1 oktober 1977-30 september 1978.
ABVA, *De Ambtenaar*, 33e jrg. (1979), no. 4 t/m 14.
W. Albeda, *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, Alphen aan den Rijn, 1975, met name hoofdstuk 9.
Bestek '81. Hoofddijnen van het financiële en sociaal-economische beleid voor de middellange termijn, met name par. 10 en 12.
NCBO, Verslag bondswerkzaamheden 1977/1978.

verhit. En dan natuurlijk die gedeeltelijke blokkering, die in de echte splijtstofelementen niet is te vinden. Althans, hij wordt er van te voren niet in aangebracht. Maar stel nu eens dat ergens een stuk blik zich zou loswerken, door de natriumstroom worden meegevoerd naar een splijtstofelement en daar een deel van de doorstroomopening zou versperren? Het is in feite in de jaren zestig gebeurd in de eerste natriumgekoelde reactor die in de Verenigde Staten voor de stroomopwekking was gebouwd. De gevolgen waren een grote reparatierekening en een boek getiteld *The day we almost lost Detroit*.

Uit dat voorval hebben de constructeurs lering getrokken en nu zorgen zij er wel voor dat hetzelfde niet opnieuw kan gebeuren. Maar als nu eens door het natrium kleine stukjes verontreiniging zouden worden meegevoerd, die door de constructieve mazen heen zouden slippen en zich dan vastzetten op de metalen steunroosters waarmee de splijtstofstaven op afstand worden gehouden? Men kan het niet helemaal uitsluiten en daarom willen de Duitse autoriteiten die uiteindelijk de bedrijfsvergunning moeten afgeven voor deze Duits-Belgisch-Nederlandse kerncentrale toch wel weten wat er dan zou kunnen gebeuren. En omdat Nederland niet alleen bij dit project is betrokken als participant in de exploitatie van de centrale en als leverancier van warmtewisselaars, stoomgeneratoren en natriumpompen, maar ook op zich heeft genomen een evenredig deel uit te voeren van het noodzakelijke onderzoek, werden projecten als dat met de 28 staven in Petten ondernomen.

De onveilige natriumgekoelde kweekreactor

Na enkele weken van berichtgeving over de gebeurtenissen op Three Mile Island in Pennsylvania kost het misschien enige moeite zich voor de geest te halen dat enkele jaren geleden eigenlijk nauwelijks in ruime kring gesproken werd over die risico's die verbonden zijn aan de beide Nederlandse kerncentrales, waarin de warmte uit de splijtstofstaven wordt afgevoerd door water, maar vrijwel uitsluitend over die van de natriumgekoelde reactor in Kalkar. In feite was die kerncentrale het eerste object van nucleaire contestatie in ons land. In de actualiteitenrubrieken verschenen heren op het scherm die in een verwaarloosd stukje bos lieten zien wat er gebeurt als je natrium in water gooit. Ook de risico's van het element plutonium, dat in elke kerncentrale wordt gevormd en daarin ook een deel van de splijtingswarmte levert, kwamen pas door Kalkar in discussie, dit te meer omdat zo'n natriumgekoelde reactor meer plutonium kan „kweken”

dan hij aan splijtbaar materiaal verbruikt.

Sindsdien heeft Kalkar in de Nederlandse actualiteit zijn plaats weer moeten afstaan aan andere nucleaire onderwerpen, zoals de uraanverrijking in Almelo en de plannen om de Drentse zoutvoorkomens door proefboringen te onderzoeken. Inmiddels is echter, zoals uit de aanhef van dit artikel mag blijken, het onderzoek doorgegaan en daarom is het misschien goed in deze Energiekroniek eens na te gaan wat dat heeft geleerd over de onveiligheid die aan de natriumgekoelde reactor wordt toegeschreven, waarbij het voor de hand ligt af en toe een vergelijking te maken met de watergekoelde reactoren.

Warmteproductie en warmteafvoer

Wat elke kernsplijtingsreactor tot een potentieel gevaar maakt is dat de brokstukken die ontstaan bij de splijting van de atoomkernen van uraan en plutonium radioactief zijn. Deze splijtingsproducten zitten weliswaar veilig opgesloten in de splijtstof zelf (waarmee het mengsel van uraanoxide en plutoniumoxide bedoeld wordt) en in de metalen omhulling daarvan, maar dat zal echter alleen zo kunnen blijven als de warmteproductie in de splijtstofstaaf in balans is met de warmteafvoer. Zou de eerste gedurende enige tijd de laatste overtreffen dan zou dit kunnen leiden tot een zodanige temperatuurstijging dat de metalen huls en/of de splijtstof zouden smelten.

Nu moet eraan worden herinnerd dat in een reactor het kernsplijtingsproces aan de gang wordt gehouden door neutronen, deeltjes die bij de splijting vrijkomen, maar op hun beurt weer andere kernen van uraan of plutonium tot splijting brengen. Daarbij ontstaan opnieuw neutronen en aldus volgt op elke generatie neutronen weer een volgende. Men definieert nu de neutronvermenigvuldigingsfactor als de verhouding tussen het aantal in één generatie en dat in de voorafgaande. Voor een constant vermogen moet die vermenigvuldigingsfactor dus één zijn (men zegt dan dat de reactor kritiek is); om deze waarde, dan wel een grotere of kleinere, in te stellen gebruikt men neutronenabsorberende regelstaven, die in en uit de reactor kunnen worden geschoven.

Bij de watergekoelde reactor is het vooral de warmteafvoer die veiligheidsproblemen zou kunnen opleveren. Waarom dat zo is blijkt uit het hierbij afgedrukte staatje: de reactor en het primaire koelsysteem staan onder druk en de bedrijfstemperatuur van het koelwater ligt ver boven haar normale kookpunt. Daardoor zal bij een lek het koelmiddel snel verdampen en wegstromen, misschien zoveel dat de splijtstofstaven droog komen te staan. Dien-

tengevolge zal tevens de produktie van splijtingswarmte eindigen; immers, zoals aangeduid in het staatje, neemt de neutronenvermenigvuldigingsfactor af als het water verdampt (en daarenboven ook als de temperatuur toeneemt). Bovendien zullen in dit geval automatisch de neutronenabsorberende regelstaven worden ingeschoven. Toch is daarmee het probleem niet opgelost, want, zoals iedereen uit de berichten over Three Mile Island heeft kunnen leren, de radioactieve splijtingsproducten geven nog zoveel warmte af dat de splijtstof zou smelten als er voor zulk een situatie geen noodkoelsysteem was.

Karakteristieken van twee typen kernsplijtingsreactoren	Drukwaterreactor	Natriumgekoelde reactor
Werkdruk (kg cm ²)	160	4
Werktemperatuur (°C)	300	550
Kookpunt koelmiddel (°C) onder normale druk	100	880
Effect op neutronenvermenigvuldigingsfactor van: temperatuurstijging	--	
centrale dampbel	--	+

Min of meer de omgekeerde situatie treft men aan bij de natriumgekoelde reactor. Het primaire koelsysteem daarvan staat nauwelijks onder druk en het koelmiddel heeft een temperatuur ver onder het kookpunt. Een plotselinge verdwijning van het koelmiddel valt dus niet te vrezen. Het probleem zit hier in de neutronenvermenigvuldigingsfactor die, zoals het staatje toont, ook in dit geval afneemt met toenemende temperatuur, echter kan stijgen door het ontstaan van een dampbel, namelijk als dit midden in de reactor zou gebeuren. Dat zou de aanzet kunnen zijn tot een hypothetische opeenvolging van gebeurtenissen die bekend staat als het Bethe-Tait-ongeluk. Afhankelijk van de snelheid waarmee de dampbel zou aangroeien, en dus de neutronenvermenigvuldigingsfactor stijgt, zou de warmteproductie toenemen. Daardoor zouden de splijtstofstaven niet alleen kunnen smelten, maar zelfs deels verdampen. Wegvliegende hete splijtstofdeeltjes zouden hun warmte overdragen aan het natrium waardoor ook dit, mogelijk zeer snel, zou verdampen. Daardoor zou een drukgolf ontstaan die de rest van de splijtstof uiteen zou drijven.

Dan zou de vermenigvuldigingsfactor weer onder de kritieke waarde één dalen en de produktie van splijtingswarmte ophouden. Maar mogelijk zou zich daarna gesmolten splijtstof onderin het stalen reactorvat verzamelen. Zelfs al zou daarbij de neutronenvermenigvuldigingsfactor kleiner dan één blijven, dan nog zou de radioactieve vervalwarmte voldoende kunnen zijn voor het doorsmelten van de stalen bodem en dan had men al gauw het „China-syndroom” dat binnenkort ook wel in de Neder-

landse bioscopen te zien zal zijn. Misschien ook zou de drukgolf zo groot zijn dat het vat, of een ander deel van het primaire koelsysteem, al daardoor zou worden uiteengereten.

Ontwerpeisen voor Kalkar

Toen de componenten voor de kerncentrale van Kalkar moesten worden besteld waren er nog grote onzekerheden, zowel over de ontstaansmogelijkheden van zo'n hypothetisch Bethe-Tait-ongeluk als over het verloop daarvan. Wat het eerste betreft kon men denken aan een ten onrechte uittrekken van de regelstaven (waartegen overigens allerlei beveiligingen zijn), het gelijktijdig uitvallen van alle circulatiepompen zonder dat de regelstaven zouden reageren op de daaruit voortkomende temperatuurstijging, of ook aan lokale storingen in de koeling met als mogelijk gevolg plaatselijk koken en beschadiging van splijstofstaven, die dan weer tot verdere uitbreiding van schade zou kunnen leiden. Bij dit alles was een belangrijke vraag of men kookvertraging kon uitsluiten, d.i. het verschijnsel dat bij verhitte van een vloeistof deze soms pas een stuk boven zijn kookpunt plotseling „opkookt”. Wat het verloop van een Bethe-Tait-ongeluk betreft was de vraag niet zozeer hoeveel warmte daarbij vrij zou komen, maar wel met welk rendement deze eventueel zou worden omgezet in (destructieve) mechanische arbeid.

Deze onzekerheden leidden tot langdurig overleg tussen bouwers en overheidsinstanties en tot het zekerheids-halve aanbrenge van kostbare voorzieningen. Aan het primaire koelsysteem, daarbij uiteraard inbegrepen het reactorvat, werd de eis gesteld dat deze bestand zou zijn tegen het plotseling vrijkomen van een mechanische energie van 370 Megajoule. Ook werd veiligheidshalve aangenomen dat na het ongeluk de splijstof in het reactorvat niet voldoende gekoeld zou kunnen worden, zodat deze door de bodem heen zou smelten. Daarom werd alsnog onder de reactor een vuurvaste en gekoelde opvanginrichting voorgeschreven, zodanig ingericht dat de splijstof zou eindigen in een niet-kritieke configuratie.

Experimenten

Terwijl aldus de bouw in Kalkar zich voortsleepte — de Fransen, Russen en Britten hebben zich minder laten remmen door hypothetische gebeurtenissen en hebben dan ook vergelijkbare kerncentrales al jaren aan hun elektriciteitsnetten gekoppeld — ging het werk in de laboratoria verder, en wel op beide hierboven genoemde fronten: de initiatie

van het Bethe-Tait-ongeluk en het mogelijk verloop ervan.

Voor het eerste was van groot belang de ontwikkeling van elektrische verwarmingselementen waarmee de splijstofstaven onder reactoromstandigheden kunnen worden nagebootst. Zowel wat vermogen als wat bedrijfszekerheid betreft moesten deze aan zeer hoge eisen voldoen. Toen die ontwikkeling eenmaal was geslaagd zijn zulke staven gebruikt voor verschillende experimenten in Petten (waaronder dat met de 28 staven), maar ook in het Duitse onderzoekcentrum bij Karlsruhe is er op grote schaal mee geëxperimenteerd. Aldus is langzamerhand een goed inzicht verkregen in de kookverschijnselen in natrium en daarbij is onder andere wat de praktijk betreft de kookvertraging naar het rijk der fabelen verwezen.

Daarnaast zijn projecten opgezet waarbij werd gewerkt met echte splijstofstaven, die werden blootgesteld aan neutronen uit een onderzoeksreactor en daardoor warmte produceerden. Door ECN is daarvoor ook de Hoge Flux Reactor van de Europese Commissie in Petten gebruikt. In één serie proeven zijn zulke splijstofstaven blootgesteld aan abnormaal hoge natriumtemperaturen om te zien hoe lang het duurt voor ze bezwijken en hoe dat precies gaat. In een tweede serie werd het plotseling uitvallen van de pompen of een plotselinge blokkering van de natriumstroom gesimuleerd, waarbij de staaf na enkele seconden begint te smelten. Aangezien het resultaat er ook van afhangt of het een verse staaf betreft dan wel een die al lang meegaat wordt een deel van de staven eerst geruime tijd in de HFR met neutronen voorbestraald.

Inmiddels zijn in de wat grotere reactor BR-2 in Mol de eerste van een serie experimenten gedaan die enige gelijkens vertonen met het 28-staafs experiment van ECN. Men gebruikt een bundel van 37 staven, maar nu echte, zodanig ingericht dat de koeling van het middelste deel kan worden geblokkeerd. Daarbij smelten enkele staven; van wezenlijke uitbreiding van schade naar de omringende is tot nu toe niets gebleken. Ook hebben deze experimenten, evenals die met elektrisch verhitte staven, aangetoond dat men met behulp van apparatuur die ook in Kalkar wordt geïnstalleerd een begin van koken kan detecteren. Dit alles, en nog vele experimenten elders in de wereld, voor wat betreft de initiatie van het Bethe-Tait-ongeval. Het inzicht in het verloop ervan moet vooral komen van experimenten waarbij men de warmteproductie in een splijstofstaaf (of een bundel daarvan) plotseling verhoogt, om dan te zien welk deel van de stootsgewijs vrijkomende warmte wordt omgezet in mechanische arbeid. Op verschillende plaatsen zijn daartoe speciale reactoren gebouwd, waarvan men het vermogen zeer snel kan doen

toenemen: bij het National Reactor Testing Station in Idaho, in het Japanse Tokai Mura en in het Provençaalse Cadarache. Bij laatstgenoemde reactor wordt in internationaal verband gewerkt. De HFR van Petten laat geen snelle vermogensstijging toe, maar gebruikmakend van een kunstgreep is ook daar begonnen aan een serie proeven waarbij het vermogen van een splijstofstaaf binnen een seconde met een factor drie wordt opgevoerd.

Deze ingewikkelde experimenten in reactoren worden ondersteund door eenvoudiger proeven, waarbij men bijvoorbeeld gesmolten uraanoxide in natrium laat druppelen of, nog fundamenteeler, de interactie onderzoekt tussen twee vloeistoffen met verschillend kookpunt wanneer die met ver uiteenlopende temperaturen worden bijeengebracht.

Resultaten

Het zal duidelijk zijn dat in geen van de hier besproken experimenten de situatie precies gelijk is aan die in de echte reactor. De tussenschakel wordt gevormd door rekenprogramma's waarin allerlei modelvoorstellingen zijn verwerkt. De experimenten dienen ertoe om voor deze modellen de basisgegevens te leveren, dan wel als verificatie van berekeningen die op grond van de modellen zijn uitgevoerd („benchmark experiments”). Het is deze samenwerking tussen laboratoriumonderzoek en programmatuurontwikkeling die over de afgelopen jaren heeft geleid tot een sterk verbeterd inzicht in hypothetische ongelukken met de natriumgekoelde reactor.

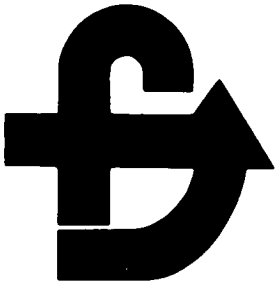
De resultaten daarvan waren duidelijk merkbaar op het „Statusbericht des Projektes Schneller Brüter”, op 12 februari jongstleden in Karlsruhe, een eertijds jaarlijks terugkerende gebeurtenis, die echter enkele jaren was overgeslagen gezien de trage voortgang in Kalkar. Men kon daar vernemen dat de meest pessimistische schatting van de Bethe-Tait-energie, waarvoor oorspronkelijk 370 Megajoule was aangenomen, nu nog 60 Megajoule bedraagt. Verder dat men nu moet aannemen dat na een Bethe-Tait-ongeluk de splijstof nog altijd binnen het (intacte) reactorvat zou kunnen worden gekoeld, zodat de inmiddels daaronder aangebrachte opvanginrichting in feite overbodig is geworden.

Deze conclusies mogen niet zonder meer worden overgedragen op toekomstige, nog weer grotere, natriumgekoelde reactoren. Dat zal pas mogelijk zijn na verder werk in de laboratoria en rekencentra. Inmiddels kan men zich wel afvragen of, vergeleken met water, natrium als koelmiddel wel zijn kwade reuk verdiend heeft.

J. A. Goedkoop

Compenserende importheffing en de BTW

DRS. H. A. KOGELS

In januari van dit jaar heeft het Amerikaanse staalconcern United States Steel Corporation een door haar bij het Customs Court in New York ingediende klacht over het niet-opleggen van compenserende importheffingen op staalimporten uit Europa ingetrokken 1). Volgens dit staalbedrijf zou de teruggave van BTW bij export leiden tot concurrentieverstorende export-subsidies. In dit artikel wordt deze „US Steel-case”, die — bij voortzetting — tot ernstige handelsconflicten tussen Europa en de Verenigde Staten zou hebben kunnen leiden, kort weergegeven. Tevens wordt aandacht besteed aan de met deze zaak samenhangende „Zenith-case”.

Countervailing duties

Sedert de Tariff Act van 1897 kunnen de Verenigde Staten compenserende importheffingen (*countervailing duties*) opleggen ingeval van concurrentievervalsende import. In de zin van de Tariff Act is er sprake van concurrentievervalsing indien bijvoorbeeld het land van export bepaalde goederen bij uitvoer direct of indirect subsidieert.

Tot 1975 konden Amerikaanse importeurs bij een weigering van het Treasury Department tot inwilliging van een verzoek om „countervailing duties” te heffen geen verdere stappen ondernemen. Door de wijziging van de Trade Act in dat jaar is het echter mogelijk geworden van een dergelijke weigering in beroep te gaan bij een *Customs Court* en is verdere rechtsgang mogelijk via het *Court of Customs and Patent Appeals* tot het *Supreme Court*.

De Zenith-case

Van de mogelijkheid om bij een weigering van het Treasury Department in rechte verdere stappen te ondernemen is door de Amerikaanse Zenith Radio Corporation gebruik gemaakt. Het verzoek om „countervailing duties” op te leggen betrof in casu de import van elektronische apparaten vanuit Japan. Deze staat kent namelijk een vrijstelling van de z.g. „commodity tax” bij export. Het betreft hier een indirecte belasting, meestal geheven bij de fabricage van producten, waarvan het tarief varieert tussen 15 en 40 procent.

Zenith was van mening dat de teruggave van deze indirecte belasting bij ex-

port overeenkomt, met een subsidie (*bounty* of *grant*), hetgeen door het Customs Court van New York in 1977 werd bevestigd. Als gevolg van deze uitspraak ging het Treasury Department over tot het eisen van zekerheidsstelling bij import van deze apparatuur vanuit Japan, door middel van „bonds” (schuld-bekentenissen gegarandeerd door een verzekeringsmaatschappij) ter hoogte van het maximum van de „countervailing duties”.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam

---

Van de zijde van het Treasury Department werd voor het Customs Court betoogd, dat artikel VI van de General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) het opleggen van „countervailing duties” verbiedt bij de teruggave van een *indirecte* belasting bij export. Het Customs Court verweerde zich met de stelling, dat op grond van nieuwe economische afwentelingstheorieën een teruggave van indirecte verbruiksbelasting bij export wel degelijk kostprijsverlagend zou werken en derhalve de export zou stimuleren 2).

De uitspraak van het Customs Court in de Zenith-case, luidende „any remittance of an indirect tax is a bounty or a grant” werd in hoger beroep in juli 1977 door het Court of Customs and Patent Appeals verworpen. Het Supreme Court bevestigde in juni 1978 deze uitspraak, waarbij het hoogste Amerikaanse rechtscollege o.a. overwoog: — dat „countervailing duties” ten aan-

zien van de teruggaaf van indirecte belastingen slechts geheven mogen worden voor zover sprake is van terugbetaling van indirecte belastingen (bij export) die niet geheven zijn („excessive remission of an indirect tax”);

- dat het bestemmingslandbeginsel (verbruiksbelastingen worden slechts geheven in het land waar het uiteindelijk verbruik plaatsvindt zoals dat ook in de GATT wordt gehanteerd) de teruggave van geheven indirecte belasting bij export toestaat;
- dat, bij de huidige stand van de economische wetenschap, het niet mogelijk is het economische (afwentelings)effect van de teruggaaf van indirecte belastingen te berekenen.

De US Steel-case

Een andere „countervailing duties”-rechtszaak, die met name voor Europa van belang is, liep voor een belangrijk deel parallel aan de Zenith-case. Het betreft hier de US Steel-case, die teruggaat tot 1968 toen de United States Steel Corporation aan de Amerikaanse Treasury verzocht om „countervailing duties” op te leggen bij invoer van staal en staalproducten vanuit Frankrijk en West-Duitsland, op grond van de teruggave (en het nul-procenttarief) van de BTW bij export. Een zelfde verzoek werd gedaan ten aanzien van staalimport vanuit

---

1) Zie voor een uitgebreide beschouwing over compenserende importheffingen in de Verenigde Staten: H. A. Kogels, *Compenserende importheffingen, een poging tot protectionisme*, *Maandblad Belastingbeschouwingen*, 1978, nr. 2/3, blz. 110 e.v.

2) Voor een interessant betoog over de samenhang tussen de afwenteling van belasting over de toegevoegde waarde en de invloed op de handelsbalans moge o.a. verwezen worden naar Dresh, An-Ioh Lin en Stout, *Substituting a Value Added Tax for the Corporate Income Tax*, nr. 15 in de serie *Fiscal Studies* van het National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass., USA.

de Benelux en Italië die toen nog omzetbelasting hieven volgens het z.g. cascade-systeem. Deze verzoeken werden door het Treasury Department afgewezen doch na de wijziging van de Trade Act in 1975 werd opnieuw een verzoek ingediend. Inmiddels was in de gehele EG het BTW-systeem ingevoerd. Het verzoek van US Steel in 1975 bevatte drie punten:

- a. de teruggaaf van BTW bij export betekent een subsidie ter grootte van het BTW-tarief voor de binnenlandse markt (de BTW werd door US Steel beschouwd als een kostprijscomponent in de vorm van een directe belasting op produktiefactoren);
- b. de BTW-heffing bij import heeft een protectionistisch karakter met als gevolg dat binnenlandse producenten van staal en staalprodukten een stimulans krijgen (US Steel Corp. vroeg nog eens een additionele „countervailing duty” van 1/3 van het BTW-percentage om dit effect te „neutraliseren”);
- c. in een aantal EG-landen zouden — als gevolg van bijzondere regelingen t.a.v. het moment waarop betaalde (input) BTW door de exporteur wordt terugontvangen dan wel de verschuldigde BTW bij import moet worden betaald — cash flow-voordelen ontstaan voor exporteurs van staal (produkten) en cash flow-nadelen voor importeurs, hetgeen door US Steel Corp. als protectionistisch werd aangemerkt.

De Treasury bleek niet bereid dit verzoek in te willigen op grond van de overweging, dat de BTW een indirecte belasting is, waarvan de teruggaaf bij export volgens de GATT-regels niet mag leiden tot „countervailing duties”.

In februari 1976 ging de US Steel Corp. tegen deze beslissing in beroep bij het Customs Court van New York, waar ook de Zenith-case werd behandeld. De samenhang tussen beide zaken behoeft geen nader betoog. De beslissing van dit hof in de Zenith-case leidde zelfs tot een verzoek van US Steel om deze uitspraak ook van toepassing te verklaren op staalimport vanuit Europa. Dit verzoek om „summary judgment” werd evenwel verworpen. Het Amerikaanse staalconcern heeft in januari 1979 zijn klacht ingetrokken. US Steel Corp. heeft — naar eigen zeggen — dat niet zozeer gedaan op grond van de uiteindelijke beslissing in de Zenith-case doch als gevolg van de in januari jl. door President Carter aangekondigde *Subsidies/Countervailing Duty Code* in het kader van de Tokio-ronde. US Steel is ervan overtuigd, dat de beslissing van het Supreme Court in de Zenith-case, na een diepgaand onderzoek naar de juridische en economische aspecten van de zaak, anders zou hebben geluid. Bovendien meent het staalbedrijf dat de rechtsvragen in de beide zaken niet identiek zijn; de Japanse „commodity tax” heeft een ander karakter dan de Europese BTW.

Conclusies

De beide hierboven beschreven Amerikaanse rechtszaken met betrekking tot de heffing van „countervailing duties” geven aanleiding tot de volgende opmerkingen.

- Het Amerikaanse Supreme Court heeft in de Zenith-case overeenkomstig de GATT-regels vastgesteld, dat de teruggaaf van indirecte belastingen bij export niet mag leiden tot het heffen van „countervailing duties” voor zover de teruggaaf de geheven belasting niet overschrijdt.
- De te verwachten Subsidies/Countervailing Duty Code staat toe dat bij export teruggaaf van indirecte belastingen plaatsvindt zonder dat dit tot „countervailing duties” leidt. De BTW wordt in de Code zonder meer aangemerkt als een indirecte belasting, hetgeen een voortzetting van de US Steel-zaak zinloos zou maken. US Steel stelt overigens tot haar spijt vast, dat de Code geen bepaling bevat die het nadeel kan opheffen dat hierdoor ontstaat voor landen waarvan de totale belastingopbrengst voor het grootste deel bestaat uit directe belastingen, zoals de Verenigde Staten 3).

Slotopmerking

Uit de US Steel-zaak moge blijken dat het van het grootste belang is voor de Europese handelsbetrekkingen met derde landen, zoals de Verenigde Staten, de Europese BTW in overeenstemming te doen zijn met het bestemmingslandbeginsel dat aan deze belasting ten grondslag ligt. Vanuit dit oogpunt verdient naar mijn mening het ontwerp voor een Achtste BTW-richtlijn van de EG bijzondere aandacht 4). Deze ontwerp-richtlijn betreft de uniforme wijze van teruggaaf van BTW aan niet in het bin-

nenland gevestigde ondernemingen. Het is niet mogelijk om in het kader van dit artikel uitgebreid in te gaan op deze ontwerp-richtlijn. Eén aspect ervan wil ik wel belichten. De uniforme teruggaaf-regeling zoals deze in de Achtste Richtlijn wordt voorgesteld beperkt zich tot buitenlandse ondernemers binnen de EG. Door uitsluiting van of zwaardere dringende voorwaarden bij restitutie van BTW aan buitenlandse ondernemers buiten de EG kunnen concurrentievervalsingen worden verstoord. Hoewel misschien goede redenen voor deze uitzonderlijke behandeling van niet-EG-ondernemers kunnen worden aangevoerd is een dergelijke behandeling zowel in strijd met het karakter van de BTW als met de GATT 5), hetgeen bij niet-EG-landen de indruk zou kunnen wekken dat ten opzichte van hun het stelsel niet zuiver wordt toegepast. Inmiddels is op 16 januari jl. in het Europese Parlement toegezegd om op korte termijn met voorstellen te komen om het onderscheid tussen ondernemers binnen en buiten de EG op dit punt op te heffen.

H. A. Kogels

3) Zie voor een drukvergelijking tussen de OESO-landen: B. Bracewell-Milnes, *The burden of Dutch taxes*, *Maandblad Belastingbeschouwingen*, 1977, nr. 3. Deze drukvergelijking leidt tot de conclusie dat — indien directe belastingen sterker afgewend worden in de prijzen van de eindprodukten dan de indirecte belastingen — de restitutie van indirecte belastingen bij export juist leidt tot een voordeel voor de Verenigde Staten ten opzichte van een zestal Europese landen, waaronder Nederland.

4) *Publikatieblad EG*, 1 februari 1978, nr. C 26.

5) Artikel III, lid 2 (eerste volzin) van het GATT-verdrag luidt als volgt: „The products of the territory of any other contracting party shall not be subject, directly or indirectly, to internal taxes or other internal charges of any kind in excess of those applied, directly or indirectly, to like domestic products”.

Mededeling

Symposium Bos en hout voor onze toekomst

Op 7 juni a.s. organiseert de Stichting Toekomstbeeld der Techniek een symposium onder de titel „Bos en hout voor onze toekomst”. Het symposium dat onder auspiciën staat van het Koninklijk Instituut voor de Tropen en het Houtvoorlichtingsinstituut, wordt gehouden ter gelegenheid van het gereedkomen van een gelijknamige studie uitgevoerd door de Stichting Toekomst-

beeld der Techniek in samenwerking met de Landbouwhogeschool Wageningen. Sprekers: Mr. A. P. J. M. M. van der Stee, Prof. Ir. A. van Maaren, Prof. Ir. M. M. G. R. Bol, Ing. G. V. Vergeer, Dr. C. J. J. Ninck Blok, Prof. Dr. M. F. Mörzer Bruijns, Mr. S. C. Homan.

Plaats: Landbouwhogeschool Wageningen, Wiskundegebouw, grote collegezaal, De Dreyen 8, Wageningen. Aanvang: 10.00 uur. Kosten: f. 80 (incl. lunch en studie); f. 40 voor studenten, over te maken naar girorekening 1777070 t.n.v. Congresbureau K1vl, 's-Gravenhage, onder vermelding „symposium 7 juni”, alsmede naam (namen) van de deelnemer(s). Inlichtingen: Congresbureau K1vl, Prinsessegracht 23, 's-Gravenhage, tel.: (070) 64 68 00.